

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg Amalie Skrams romaner *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* fra 1895. Oppgaven presenterer en lesning av Skrams asylromaner som innlegg i en retorisk kamp om definisjonsmakt mot Knud Pontoppidan. Pontoppidan var overlegen som Skram rettet sin kritikk mot, og debatten foregikk på den offentlige arena. Debatten omhandlet den psykiatriske praksisen som ble utøvd i København på 1890-tallet, og vakte store reaksjoner blant befolkningen. Målet med oppgaven har vært å vise at debatten mellom Skram og Pontoppidan handlet om den psykiatriske diskursen, hvor Skram ønsket definisjonsmakt over eget subjekt, mens Pontoppidan argumenterte at makten burde ligge hos legestanden.

Tidligere forskning har fokusert på hysteri som aktuell lidelse for å belyse Else Kants tilstand i romanene. Mitt forsøk har vært å sette melankoli som sykdom i fokus. Dette for å fremme en annen tolkning av Else Kants tilstand enn hva forskningen tidligere har utpekt. Melankolien er en sykdom med en rik mytologi i skjønnlitteraturen, og mitt prosjekt har dreid seg om hvordan melankoliens mytologi kan være med på å gi en forklaring av Else Kants lidelsesprosess på institusjonen. Denne oppgaven handler også om hvordan kampen mellom Skram og Pontoppidan kan leses som en kamp mellom kunsten og vitenskapen.

I innledningen presenterer jeg mitt prosjekt og forteller om Skrams forfatterskap. Deretter beretter jeg om konteksten, hvor Amalie Skram ble innlagt på Sjette avdeling ved Kommunehospitalet i København, hvor jeg gir et referat av *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen*. Videre følger en presentasjon av Knud Pontoppidan og hans «6te Afdelings Jammersminde», som blir lest som hans innlegg i psykiatridebatten, der jeg analyserer hans synspunkt som kommer frem gjennom forsvarsskriftet. Videre fokuserer jeg på hvordan hysteriet er blitt satt i kontekst i romanene gjennom tidligere forskning, og hvordan det har gitt en tolkning av Else Kant som en kunstner i et opprør mot en overlege som tolker hennes atferd som sinnssykdom. Deretter utforsker jeg melankolien som en alternativ lidelse som kan tilby en ny tolkning av kunstneren Else Kant gjennom sykdomsskildringene i romanene. Formålet med dette er å vise at melankolien tilbyr en tolkning som lar oss lese *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* som metaromaner, i form av at de er det endelige produktet av «livsangstens symbol», som er Elses kunstneriske prosjekt.

Forord

Det har vært et privilegium for meg å få muligheten til å skrive denne oppgaven. Takk til Institutt for språk og litteratur ved NTNU som har gjort dette mulig.

Takk til Sissel Furuseth for god veiledning i begynnelsen av skriveprosessen til dette prosjektet.

Takk til min veileder, Anders Skare Malvik, som tok seg anledning til å ta imot en ekstra masterstudent dette semesteret. Takk for fremragende veiledning, gode innspill, konstruktiv kritikk og givende samtaler under skriveprosessen.

Takk til Nils Arne for eksemplarisk tålmodighet under mitt arbeid med denne oppgaven, samt moralsk støtte og gode ord.

Takk til Karl Olav, for at du gjennom hele mitt studieløp har hatt troen på at dette var noe jeg kunne gjennomføre, og for oppmuntringene når jeg ikke hadde troen selv. Jeg vil også takke for at du har oppfordret meg til å lese skjønnlitteratur gjennom oppveksten, da dette har hatt stor betydning i mitt valg av utdanning.

Innhold

1. Innledning	7
1.2. Presentasjon av prosjektet	8
1.2 Forskingen	9
1.3 Amalie Skram som forfatter	10
2. Skram vs. Pontoppidan – en retorisk kamp	11
2.1 Amalie Skram – innleggelse og offentlig angrep på Knud Pontoppidan	11
2.2 Professor Hieronimus	12
2.3 På St. Jørgen	14
2.4 Knud Pontoppidan – et forsvar for sin egen autoritet som psykiater	16
2.5 6te Afdelings Jammersminde	17
3. Tidligere forskning – hysteri som diagnose	23
3.1 Hysteri: opprør, makt og institusjon	23
4. Mellom melankoli og hysteri	27
4.1 Skildringer av Elses sykdom i <i>Professor Hieronimus</i>	27
4.2 Om melankoli	32
4.3 Sinnssyk – et spørsmål om subjektiv definisjon?	36
5. Kunsten mot vitenskapen	41
5.1 Kampen om en felles diskurs	42
5.2 Mellom kunsten og vitenskapen	44
6. Oppsummering	47
6.1 Konklusjon	47
Litteraturliste	49
Refleksjoner om didaktisk relevans	51

1. Innledning

Amalie Skram skrev romanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* etter sitt opphold på Kommunehospitalets sjettede avdeling i København. Bøkene ble først utgitt i 1885, og de rettet sterk kritikk mot institusjonen og dens overhode, og bidro til å sette i gang en omfattende debatt om samtidens psykiatriske praksis. Med disse såkalte «asylromanene» ble Amalie Skram den første forfatteren i norsk litteraturhistorie som skrev skjønnlitteratur om erfaringer som psykiatrisk pasient og behandlingen ved psykiatriske institusjoner. Romanene byr leseren på en subjektiv innsikt i temaet, og de innehar sterkt selvbiografiske undertoner.

Hovedpersonen i romanene, Else Kant, vil ikke erkjenne sin egen sykdom, og hun ønsker heller ikke å bli diagnostisert som sinnssyk av overlegen, Professor Hieronimus. Med romanene stod Amalie Skram som en opposent til den psykiatriske praksisen som ble utøvd ved Kommunehospitalet i København.

Else Kant kjemper en kamp for å vinne definisjonsmakt over seg selv, og hennes prosjekt er å bli erklært frisk av overlegen. Samtidig stilles det spørsmål gjennom romanene som enda er aktuelle i dag; hva vil det egentlig si å være sinnssyk? Og når kan man egentlig defineres som sinnssyk? Dette er spørsmål som er sentrale i både romanene og debatten som oppstod i forbindelse med utgivelsen av dem. Romanene er en kritikk rettet mot forholdene ved Sjettede avdeling, og spesielt mot overlegen Knud Pontoppidan, men de kan også leses som en kritikk mot samfunnet for øvrig.

I 1890-årene var psykisk sykdom et kontroversielt tema som hadde vært lite berørt av det offentlige, spesielt gjennom litteraturen. Danmark hadde ikke den gang fått sin egen sinnssykelov som sikret pasientenes rettigheter, noe som gjorde at all makt ble overlatt til overlegene ved institusjonene (Garton, 2011, s. 229). Psykisk sykdom var tabubelagt i romanenes samtid, og det er også et tema som anses som tabubelagt i vår tid. I sin samtid vakte romanene stor oppmerksomhet rundt temaet, og de var med på å sette i gang en stor offentlig debatt om hvorvidt den profesjonelle vurderingen er gyldig opp mot den subjektive sykdomserfaringen. Saken var også svært aktuell i forbindelse med at Amalie Skram selv hadde vært innlagt på hospitalet, et opphold som etter hvert skulle være mot hennes vilje. Karakterene i romanene var lett gjenkjennelige som virkelige mennesker som jobbet ved hospitalet, og kritikken ble spesielt rettet mot overlegen Knud Pontoppidan, da han raskt ble gjenkjent som Professor Hieronimus i romanene. Som et motsvar til disse romanene skrev Knud Pontoppidan et forsvarsskrift for å forsvare sin praksis som overlege, og skriftet ble et

viktig bidrag i debatten generelt. «6te Afdelings Jammersminde» av Knud Pontoppidan er hans eget forsvar mot romanene av Amalie Skram, hvor han understreker sin autoritet og sin definisjonsmakt i debatten mot Skram og andre tidligere pasienter som hadde gått imot ham i forbindelse med debatten.

1.2. Presentasjon av prosjektet

I min oppgave har jeg satt de nevnte tekstene opp mot hverandre for å analysere dem som en retorisk kamp om definisjonsmakt mellom Amalie Skram og Knud Pontoppidan. Mens «6te Afdelings Jammersminde» representerer den vitenskapelige og objektive delen av debatten, står Amalie Skram med *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* på den andre siden med en subjektiv sykdomserfaring. Gjennom analysen vil jeg vise til hvordan Amalie Skram stiller spørsmål ved hvordan et menneske kan defineres som sinnssykt eller ikke, og hvor grensen går mellom det normale og abnormale hos mennesket. Gjennom sine romaner tar Amalie Skram opp en kamp for subjektet om å ha definisjonsmakt over seg selv som et individ. Knud Pontoppidan, på sin side, argumenterer for at lekfolk ikke besitter den samme kunnskapen som de som er utdannet innenfor psykiatrien, og at de dermed ikke burde ha noen definisjonsmakt i denne saken. Det jeg vil drøfte, er hvordan Else Kants lidelsesprosess i romanene bidrar til å gjøre henne til en skapende kunstner i form av at hun er melankoliker, hvor kunsten utarter seg som det ferdige produktet i form av romanene, som er Amalie Skrams bidrag i debatten.

I drøftingen vil jeg vise til hvordan Skrams sinnssykehusromaner innehar en litteraturhistorisk verdi gjennom å være subjektive sykdomserfaringer, og hvordan de står i et motsetningsforhold til den objektive holdningen som Pontoppidan var en tilhenger av. Slik sett blir debatten en kamp mellom kunsten og vitenskapen. Jeg vil basere meg på hva Hilde Bondevik og Knut Stene-Johansen skriver om subjektive sykdomserfaringer i *Sykdom som litteratur*, og vise hvordan litteraturen kan være med på å belyse ulike lidelser på en annen måte enn hva den objektive vitenskapen er i stand til. Jeg vil også trekke inn Susan Sontags *Sykdom som metafor* for å understreke hvordan sykdom er blitt brukt i litteraturen for å belyse samfunnsproblematikk, og hvordan sykdom kan bidra til å prege vår forståelse av litterære karakterer.

Samtidig dukker det også opp en problematisering rundt mangelen på konkrete begreper og definisjoner knyttet til sinnssykdom, som er et aktuelt tema i både romanene til Skram og

forsvarsinnlegget til Pontoppidan. Her vil jeg se på hvordan begge partene uttrykker et ønske om en felles diskurs innen psykiatrien hvor både lege og pasient kan forstå og gjøre seg forstått. Mangelen på en felles språkføring og konkrete definisjoner av sinnssykdom i debatten blir et viktig moment i begge debattantenes innlegg mot hverandre. For Pontoppidan er det problematisk at sinnssykdom i seg selv blir oppfattet som skamfullt sammenlignet med fysiske sykdommer. Han viser til hvordan det er blitt skapt en egen terminologi som skaper negative konnotasjoner i forbindelse med psykiske lidelser og behandlingen som blir gitt. Samtidig etterlyser også Amalie Skram en mer konkret forklaring på hva det egentlig vil si å være sinnssyk, noe som kommer frem gjennom hvordan Else Kant tenker over spørsmålet i forbindelse med sine opplevelser på institusjonene i romanene.

Jeg vil også analysere *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* med melankoli som fokus angående Elses sykdom. Ved å fokusere på melankolien vil jeg vise til hvordan den mytologiserte melankolien slik vi møter den i skjønnlitteraturen er en produktiv sykdom som kan skape kunstneriske inspirasjoner hos den lidende, som fører til at kunsten blir skapt. Det er også en sykdom som krever at pasienten må gjennom en lidelsesprosess for å oppnå kreativitet, og jeg vil drøfte hvorvidt Elses opphold hos Hieronimus kan være nettopp en lidelsesprosess som Else må kjempe seg gjennom for å komme seg ut av den kunstneriske stagnasjonen. Melankolien kan være med på å forklare Elses lidelse før innleggelsen på institusjonen, og den kan også belyse trekk ved Elses kunstneriske vesen.

1.2 Forskningen

Tidligere forskning på romanene har i stor grad vært sentrert rundt hysteri som aktuell lidelse, hvor romanene har blitt analysert med et syn på Else Kant som en hysterisk pasient. Å forholde seg til en diagnose er interessant når forholdet mellom sinnssyk, frisk, og normalitet eller abnormalitet diskuteres. Jeg vil trekke frem denne forskningen for å belyse hvordan romanene er blitt lest tidligere, henholdsvis av Irene Engelstad, Hilde Bondevik og Unni Langås. Samtidig er det en annen lidelse jeg har viet oppmerksomhet, som også kan være aktuell for romanene, og det er melankoli som diagnose. Her vil jeg trekke inn hva Susan Sontag skriver om melankoli i *Sykdom som metafor*, Bondevik og Stene-Johansens *Sykdom som litteratur*, og Espen Hammers essay om melankoli: *Det indre mørke*. Med min analyse vil jeg vise til hvordan Else Kant også kan tolkes som en melankoliker, og hvordan konflikter oppstår i romanene grunnet at det ikke er rom for melankolikeren Else Kant i samtidens samfunn, hvor det foregår en moderniseringsprosess i psykiatrien. Mitt formål er ikke

nødvendigvis å fastsette en diagnose på Else Kant, men jeg vil gjøre et forsøk på å vise at melankoli som lidelse kan være like aktuell som hysteri, gjennom hvordan Elses erfaringer kommer til uttrykk gjennom romanen, og hvordan romanen konstruerer et bilde av selve sykdomsopplevelsen.

1.3 Amalie Skram som forfatter

Som forfatter er Amalie Skram kjent for å ha hentet inspirasjon fra det virkelige liv, og hun nedtegnet livaktige og realistiske skildringer gjennom sitt forfatterskap, som også var preget av hennes fascinasjon for å iakttå og skildre det mørke og groteske. Hun er mest kjent for sine bidrag til den naturalistiske diktningen med *Hellemyrsfolket*, samt hennes ekteskapsromaner som skapte sterke reaksjoner i sin samtid. Som forfatter, har Amalie Skram alltid vært kontroversiell, både gjennom tematikk og sine livaktige skildringer av ulike sosiale klasser i samfunnet.

Gjennom egne livserfaringer og observasjoner ga hun sine verk selvbiografiske undertoner, og blant hennes mest selvbiografiske verk regnes romanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* som essensielle. Gjennom disse romanene skildrer hun sitt eget opphold på Kommunehospitalets sjette avdeling i København der hun rettet sterk kritikk mot overlegen ved avdelingen, Knud Pontoppidan. Romanene skulle i sin samtid bli regnet som viktige innlegg i den offentlige debatten rundt Kommunehospitalets praksis, hvor de tematiserer hvordan et menneske kan bli erklært sinnssyk mot sin egen vilje og oppfatning. Amalie Skrams stemme i debatten ble viktig som en av Pontoppidans tidligere pasienter, og også som hans viktigste opposent.

2. Skram vs. Pontoppidan – en retorisk kamp

Med romanene *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* åpnet Amalie Skram opp for å ta psykiatridebatten i det offentlige rom, samt at de særskilt rettet kritikk mot Knud Pontoppidan og hans hospitalpraksis. Jeg vil i det følgende gjøre en kort presentasjon av bakgrunnen til hvordan konflikten oppstod mellom Amalie Skram og Knud Pontoppidan, og hvordan de endte opp som opponenter mot hverandre i en offentlig debatt. Jeg vil også presentere et referat fra både Skrams romaner og Pontoppidans forsvarsinnlegg for å vise hvordan de kan leses som innlegg i en retorisk kamp om definisjonsmakt.

2.1 Amalie Skram – innleggelse og offentlig angrep på Knud Pontoppidan

Amalie Skrams innleggelse knyttes til at hun opplevde gjentakende skrivesperrer under sitt arbeid med *Afkom*, fjerde bind av *Hellemyrsfolket*. Hennes datter var ofte syk, hun slet med mistillit mot mannen, og hun hadde dårlig samvittighet for at hun ikke var produktiv nok med skrivingen. I vinteren 1893-94 var skrivesperren på sitt verste, og hun slet med nervene og opplevde gjentatte hallusinasjoner. På grunn av dette gikk hun med på frivillig innleggelse på Kommunehospitalet i København 14. februar på grunn av nervøs utmattelse (Garton, 2011, s. 228). Tidligere hadde Amalie Skram hatt et opphold på Gaustad sinnssykeasyl i 1877 under separasjonen med sin tidligere ektemann. Under oppholdet ble hun behandlet med beroligende midler, opplevde eksklusivitet på grunn av økonomien og hun møtte en overlege som viste omsorg for henne (Garton, 2011, s. 142). Hennes tidligere opphold på Gaustad skulle spille en viktig rolle for hvordan hun opplevde forholdene på Kommunehospitalet i København, deriblant overlege Knud Pontoppidan. Knud Pontoppidan provoserte Amalie med sin autoritære fremtreden, selv om det kan tenkes at han nok hadde til hensikt at hun skulle bli frisk av oppholdet.

Skram ble innlagt ved 6te Afdeling ved Kommunehospitalet, på en kvinneavdeling med åpne celledører. Av pasientene var det kvinner med ulike grader av lidelser som Skram ble vitne til. Hun opplevde svært mye uro på avdelingen og ville reise hjem, men ble nektet av Pontoppidan (Garton, 2011, s. 228). Hennes mann fikk heller ikke ta henne med seg hjem, da dette var under overlegens bestemmelse. Danmark hadde ingen sinnssykelov i 1894, og det var dermed ingen offentlige retningslinjer for tvangsinnleggelse - slike beslutninger ble overlatt til overlegen, i dette tilfellet Knud Pontoppidan (Garton, 2011, s. 229).

Den medisinske journalen fra Kommunehospitalet i København forteller at Amalie Skram led av hoste, hjertebank, søvnløshet, tannpine, at hun ofte var eksaltert under menstruasjonen, selvmordsforsøk og hadde et medisinforsbruk av kloral, amylin og morfin (Garton, 2011, s. 230). Journalen er avsluttet med et brev til Pontoppidan, skrevet av Amalie, hvor hun grunngir sin motvilje mot overlegen. I brevet står det blant annet at hun ble truet med forlenget celleopphold da hun klaget over sine pinsler, og at han hadde løyet om henne til huslegen om at hun selv stod for det meste av spektakkelet hun klagde på om natten. I tillegg beskyldte hun overlegen for å lyve angående Erik Skrams lovnader om lengden på oppholdet, og at han hadde fortalt at Erik Skram ikke ønsket å treffe henne (Garton, 2011, s. 230). Brevet var undertegnet med «Deres oprigtige Fiende» med en lovnad om at han skulle bli stilt til offentlig ansvar så snart hun slapp ut (Garton, 2011, s. 231).

Med lovnaden om å stille Knud Pontoppidan til offentlig ansvar for sine handlinger på hospitalet, skrev Skram to romaner om sitt opphold på Kommunehospitalet. Romanene bar tydelige preg av å være selvbiografiske fra Skram sin side, hvor hun utleverer sine erfaringer gjennom romanenes hovedperson, Else Kant, og hennes møte med overlegen professor Hieronimus. Her vil jeg presentere et referat fra begge romanene før jeg tar for meg Knud Pontoppidans bakgrunn og innlegg i debatten.

2.2 Professor Hieronimus

Professor Hieronimus er Amalie Skrams første roman om malerinnen Else Kant. Romanen handler om hvordan Else Kant blir psykisk nedbrutt, om hennes innleggelse på psykiatrisk avdeling, og møtet med Professor Hieronimus. Den er også en skildring av hvordan et menneske kan føle seg maktesløs ved et ufrivillig opphold på institusjon. Innledningsvis i romanen møter vi Else, som jobber med å male «selve livsangstens symbol», mens hun sliter med søvnmangel og uro om nettene. Hun er også bekymret for at hennes sønn er syk, noe som også fører til at hun holder ham våken om nettene. Søvn mangelen og utmattelsen medfører at Else opplever psykotiske seanser og truer med selvmord. Knut, Elses ektemann, ytrer sin bekymring til deres venn og huslege, Dr. Tvede, og de blir enige om at Else trenger å komme til ro et sted hjemmefra. Dr. Tvede foreslår dermed Professor Hieronimus, og Else er enig i at hun burde legges inn på Hieronimus sin avdeling for en kort periode, da dette er en lege med et godt rykte.

Elses førsteinntrykk av professor Hieronimus er at han virker som en sympatisk mann, og hun har tillit til at han er en lege som kan bedre hennes helse. Likevel reagerer Else når hun kommer inn på avdelingen, hvor ytterdøren er låst og hun blir tildelt et dobbeltrom. Bygget beskrives som nakent og fengselsaktig, og Else begynner å hevde at hun egentlig ikke er syk. Else ender opp med å få et enerom, men føler sterk motvilje mot å oppholde seg der. Hun blir fratatt sine personlige eiendeler, alt fra hostedråpene til strømpebåndene, noe som gjør at Else føler seg mistenkeliggjort. Hun reagerer også på at det er uro på avdelingen, og at hun kan høre de mannlige pasientene i etasjen under, omtalt som «deliristene», som er nødt til å rase fra seg.

Til tross for optimismen ved deres første møte, endres Elses inntrykk av Hieronimus raskt: hun er først sikker på at han bare later som han er en hard mann, men etter hvert får hun et fiendtlig forhold til både ham og reservelegen, som hun også opplever som usympatisk. Frøken Stenberg og Frøken Suenson, som er sykepleiere på avdelingen, oppleves derimot som sympatiske for Else sin del, selv om de føyer seg etter Hieronimus og reservelegens befalinger. Else ber Hieronimus om å få reise hjem, men hun får avslag. På dette svarer Else med at hun blir utsatt for umenneskelige pinsler ved å være på avdelingen, mens Hieronimus hevder at hennes sykdom er at hun ikke klarer å beherske seg (Skram, 2004a, s. 70). Knut er også bekymret for sin kone under innleggelsen, og lurere på om det hele kan ha vært et feilgrep, da han blir anbefalt å ikke besøke henne. Hieronimus forteller at Else er uttalt sinnssyk på grunn av hennes manglende evne på å beherske sitt eget følelsesliv, og målet med hennes opphold er at hun først og fremst skal lære disiplin (Skram, 2004a, s. 78). Professoren forsikrer Knut om at det handler om å vinne pasientens tillit, og at hun etter hvert vil falle til ro på hospitalet og forlate det med takknemlighet.

Ved starten av oppholdet har Else store psykiske plager: hun er redd for hvordan tilstanden er hjemme, sliter med tanker om at Tage er syk og at det er grunnen til at Knut ikke tør å komme på besøk hos henne. Hun har hallusinasjoner om nettene og får ikke sove - angsten blir så sterk at hun ikke kjenner igjen menneskene rundt seg. Etter hvert blir Else så redd for at hun aldri skal få forlate stedet at hun begynner å planlegge å ta sitt eget liv (Skram, 2004a, s. 101). Like etter at Else har tatt denne avgjørelsen, kommer det inn en ny pasient på avdelingen, og det fører til et vendepunkt for Else. Den nye pasienten har forsøkt å ta sitt eget liv ved å svelge karbolsyre, noe som vekker avsky hos Else. Hun begynner å tenke på barnet som venter på henne hjemme, og konkluderer med at hun ikke ønsker å ta sitt eget liv, da hun ønsker å leve for Tages skyld (Skram, 2004a, s. 104).

Etter å ha tatt beslutningen om å fortsette livet for barnets skyld, begynner endelig Else å sove om natten. Hun føler seg roligere og opplever tanker om bedring: «Hun følte seg brutt og knekket, men samtidig styrket» (Skram, 2004a, s. 111). Når Else blir bedre, får hun også tilsendt noen av sine eiendeler; strømpebånd, ur, neglesaks, speil, leppepomade, parfymeflakong og en skinnkrage. Med Elses bedring, tar hun også på seg en rolle som en slags pleierske for de andre pasientene på avdelingen. Hun retter fortsatt sitt sinne mot Hieronimus, og mener at hun ikke kan holdes der når hun ikke er syk, og forteller at hun ønsker å overføres til St. Jørgen. Samtidig som Else blir bedre, gir hun opp håpet om å få møte Knut mens hun er på avdelingen, hun vil ikke lese brevene hans, og hun ønsker egentlig ikke å møte ham heller. Etter 25 døgn på sjette avdeling erklærer Hieronimus at hun skal flyttes over til St. Jørgen, og Else føler lettelse. Under Elses siste dag på avdelingen skriver hun et brev til Hieronimus med lovnad om at han en dag skal stilles til rette for sine handlinger, signert «Deres opprigtige fiende» (Skram, 2004a, s. 164).

2.3 På St. Jørgen

På St. Jørgen er etterfølgeren til *Professor Hieronimus*. Den forteller om hvordan det går videre med Else Kant etter oppholdet på avdelingen til Hieronimus, og hvordan hun kjemper for å gjenvinne sin egenverdi som menneske. Romanen innledes med at Else blir fraktet med vogn til St. Jørgen, hvor hun har følge av en kvinne som skal vokte over henne. Under reisen snakker Else om at hun ikke er syk, men blir likevel møtt med en viss skepsis av konen, selv om hun sier at hun ikke oppfatter Else som syk. Else har et håp om å møte Knut når de skal stoppe ved en kro på veien til hospitalet, men når han ikke er der, håper hun at han venter på St. Jørgen. Når hun først ser bygget føler hun panikk og tenker på å rømme, i frykt for å bli møtt av en ny Hieronimus (Skram, 2004b, s. 20).

Knut venter ikke på henne på St. Jørgen, men hun blir overrasket over møtet med overlegen, som fremtrer som en sympatisk person, og en ren motsetning til Hieronimus. Else får et enkelt, men pent møblert rom, og hun føler seg trygg på det nye hospitalet. Likevel bryter Else sammen når hun opplever at det også er uro på denne avdelingen. Hun føler fortsatt et sterkt sinne rettet mot Hieronimus, selv om den nye overlegen snakker pent om ham. Hun bestemmer seg for at når hun slipper ut, så skal hun skrive om sine erfaringer under oppholdet hos professor Hieronimus (Skram, 2004b, s. 31). Overlegen ønsker at hun ikke skal snakke så mye om Hieronimus, men han kommer stadig opp som samtaleemne, både hos overlegen og

sykepleierne. Overlegen prøver å poengtere at hun ble friskere under oppholdet på sjette avdeling, men det får ikke Else til å endre synet på Hieronimus.

Denne gangen blir Else vist tillit, og hun får beholde sine personlige eiendeler - og får lovnad om at brev hun eventuelt vil skrive, ikke vil bli lest av overlegen. På samme måte som Else følte seg umyndiggjort under Hieronimus, føler hun seg utslettet som menneske når klærne hennes blir merket med «6600», noe som gjør at hun kjenner seg umenneskeligjort, ved å ha blitt redusert til et nummer (Skram, 2004b, s. 54).

Under oppholdet stifter også Else bekjenskskaper med noen av de andre pasientene på avdelingen. Frk. Thomsen mener at hun selv ikke er syk, men heller «et fenomen» og at hun ble narret dit. Else konkluderer med at hun har noen forkjærte idéer, men at det ikke er så ille at det er nødvendig å holde henne innesperret (Skram, 2004b, s. 49). Frk. Hall står for mye av uroen på avdelingen, da hun skjenner på engelsk om nettene, men hun blir enig med Else om at hun skal prøve å være roligere. Hun møter også Madam Nilsen, som mener at hun har vært der i 123 år, og Generalinne Hamilton, som tror at noen papirdukker er hennes egne barn. De andre på avdelingen er tydelig skildret som syke, men Else har vanskelig for å se seg selv som en syk pasient, og opptrer heller som en slags pleier for de andre pasientene. Else vil ikke anse seg selv som en person som har vært, eller er syk, men hun anser likevel de andre pasientene på avdelingen som unormale.

Hun prøver å overbevise overlegen om at hun er frisk nok til å slippe fra hospitalet, mens overlegen peker på at hennes vrede mot Hieronimus er et tegn på at hun ikke er klar for å dra hjem enda (Skram, 2004b, s. 96), og han poengterer at også de andre pasientene selv ikke synes de er syke, på samme måte som Else. Etter hvert sover Else bedre om nettene, og overlegen forteller at han og Dr. Tvede er blitt enige om at det vil være best for Else å komme seg vekk fra St. Jørgen. Else forteller at hun vil på Sct. Rudolphs hospital inne i byen for å komme til krefter før hun reiser hjem, da hun enda ikke føler seg klar for å dra tilbake til ektemannen og barnet. Det blir dermed avgjort at Else skal reise derifra, og Else ønsker en attest på at hun verken er eller har vært sinnssyk, men dette vil ikke overlegen etterkomme. Else stiller seg likegyldig til dette, og føler takknemlighet for at hun nå skal få reise fra hospitalet. Hun ender med å ha et frivillig opphold på fem dager til på St. Jørgen før hun reiser videre, og hun uttrykker at hun fortsatt bryr seg om hva Hieronimus mener om hennes tilstand.

Disse romanene ligger svært tett opp til Amalie Skrams egne erfaringer med psykiatrien, og belyser ulike konflikter hun selv opplevde under sitt opphold. Lest som retoriske innlegg i debatten mot Knud Pontoppidan om definisjonsmakt, tilbyr disse romanene den subjektive sykdomserfaringen i opposisjon til hva Pontoppidan presenterer i sitt forsvarsskriv. Jeg vil presentere kort hvem Knud Pontoppidan var, og hans betydning for samtidens psykiatriske praksis i København, og dermed gi en analyse av «6te Afdelings Jammersminde» for å sette den opp mot Skrams subjektive erfaring.

2.4 Knud Pontoppidan – et forsvar for sin egen autoritet som psykiater

Hvem var Knud Pontoppidan? Knud Pontoppidan var sønn av sogneprest Dines Pontoppidan, og hans mor var Marie F. Oxenbøll, datter av byfogden i Vordingborg. I 1876, da han var 22 år gammel, ble Knud Pontoppidan medisinsk kandidat, og skrev sin doktorgradsavhandling om den kroniske morfinisme i 1883. Han ble tildelt stillingen som overlege ved Kommunehospitalets sjette avdeling i København i 1887, hvor han også ble docent i psykiatri ved universitetet (Obstenfeld, 1978, s. 52). Pontoppidan ble omtalt som revolusjonerende innen sitt yrke, og var høyt aktet blant sine kolleger og studenter under sine universitetsår, og var alminnelig beundret som fakultetets mest talentfulle foreleser. Han innførte kvinnelige sykepleiere, også på herreavdelingene, og var også en forkjemper for at Danmark skulle få sin egen sinnssykelov. Pontoppidan hadde en visjon om å gjøre psykiatrien til en streng legevitenskapelig disiplin (Obstenfeld, 1978, s. 59), og han hadde vært vitne til hysteriske pasienter på La Salpêtrière i Paris under «hysteriets gullalder» som utfoldet seg fra omkring 1870 (Bondevik, 2009, s. 7). Pontoppidans kliniske forelesninger ved universitetet ble svært populære blant studentene, som strømmet til for å se og høre ham. Han etterlot seg også en litterær produksjon som bestod av hans psykiatriske forelesninger og studier; et utvalg av sine foredrag fordelt på 3 bind. Han skrev også *Diagnostikk af centralnervesystemets Sygdomme* og *Kliniske Forelæsninger over Nervesygdomme* (Obstenfeld, 1978, s. 54-55).

Ib Obstenfeld forteller hvordan stillingen ved Kommunehospitalet var begynnelsen av den mest storslåtte delen av Pontoppidans liv, men den skulle også bli den vanskeligste (Obstenfeld, 1978, s. 52). Under perioden som overlege ved Sjette avdeling var det flere av hans pasienter som gikk ut med et hardt offentlig angrep mot ham, deriblant forfatteren Amalie Skram. Pontoppidan ble møtt med beskyldninger om inhuman behandling av pasientene, dårlig praksis ved hospitalet og feilaktige antakelser om sinnssykdom. Den offentlige debatten rundt Pontoppidans hospitalpraksis, som altså inkluderte Skrams romaner

Professor Hieronimus og *På St. Jørgen*, strakte seg over en periode på 3-4 år. Til slutt ga Pontoppidan ut forsvarsskriftet «6te Afdelings Jammersminde» i 1897 for å forklare sitt ståsted i debatten.

2.5 6te Afdelings Jammersminde

«6te Afdelings Jammersminde» er Knud Pontoppidan sitt innlegg i psykiatridebatten som blusset opp i Danmark i siste del av 1890-årene. I innlegget redegjør Pontoppidan for hvordan han ser det som sin plikt å forsvare legestanden i denne debatten, som han mener ikke kun handler om ham, men er et ledd i en «åndelig farsott» som har spredd seg til Danmark. Med sitt forsvarsinnlegg prøver han å advare offentligheten mot konsekvensene som kan komme av den nye antipsykiatriske bevegelsen (Pontoppidan, 1987, s. 3). Med antipsykiatrisk bevegelse, menes det en holdning blant folkemassen som går ut på at legestanden innenfor psykiatrien gjør feilaktige beslutninger innen sitt felt, og at mange dermed blir feildiagnostisert som sinnssyke. I forsvarsskriftet retter Pontoppidan fokus mot borgerskapet, som med sine lekmenn angivelig mener at de skulle ha sagt noe om hvordan hans praksis som sinnssykelege skal fungere på et sykehus, og hvorvidt han er skikket til å bedømme om pasientene virkelig kan regnes som sinnssyke. Han viser til hvordan menn med innflytelse, deriblant enkelte jurister, har skapt vind i seilene for bevegelsen, og hvordan angriperne frem til nå har ført ordet i debatten. Her blir også romanene til Amalie Skram nevnt som kilder som er blitt tillagt aktualitet for den offentlige mening (Pontoppidan, 1978, s. 9). «6te Afdelings Jammersminde» kan leses som Pontoppidans forsøk på å legitimere sitt eget yrke, og viser hvordan han gjør et forsøk på å gjøre krav på et eierskap til definisjonsmakten som følger med.

Hovedtemaet som kommer frem gjennom Pontoppidans forsvarsinnlegg er problematiseringen av hvem som skal regnes som kompetente til å avgjøre hvorvidt et menneske kan sies å være sinnssyk eller ikke. Klagesakene som ble rettet mot Pontoppidan og hans avdeling var fra tidligere pasienter som ikke ville identifisere seg som sinnssyke, men som likevel oppfattet det som at de ble holdt inne på Kommunehospitalets sjette avdeling urettmessig og mot deres vilje. Pontoppidan viser til hvordan legestanden er blitt den offentlige menings fiende i denne saken, og påpeker hvordan man som sinnssykelege kan være nødt til å ta avgjørelser som ikke nødvendigvis faller i god jord hos den øvrige befolkningen. Han mener likevel at lekfolk må rette seg etter det faktum at de som er utdannet innen feltet er de som er kyndige, og at det vil gjøre stor skade for befolkningen om det

begynner å råde en oppfatning av at det er sinnssykelegene selv som er de sinnssyke (Pontoppidan, 1978, s.8). Saken omhandler altså ikke bare Pontoppidans egen ære, men hele legestanden.

Pontoppidan refererer til hvordan det er problematisk at den offentlige oppfatningen av psykiatrien og innleggelse er blitt et negativt ladet fenomen. Psykiatrien er et fremmed felt for de fleste, og lekmenene i denne saken står på publikums side. Han hevder at det er blitt skapt en egen terminologi når det kommer til sinnssyke versus de som lider av fysisk sykdom, hvor de sinnssyke «innesperres» og «smides i cellerne» fremfor at de innlegges, slik som ved andre avdelinger:

Det er imidlertid en Erfaring, at der altid ved Omtalen af Sindssygeforhold indføres en egen Terminologi. Paa andre Afdelinger «indlægges» de Syge, hos os «smides de i Cellerne». Men navnlig «indespærres» de; dette ominøse Ord har faaet en saa meget urimeligere Anvendelse, som det er en af 6te Afdelings faa fortjenester, hvis den har nogen, at den ivrigt bekæmper de Syges Indespærring i enhver Form (Pontoppidan, 1978, s. 24).

Det er også blitt knyttet skam til å være psykisk syk, og det blir oppfattet som en fornærmelse om man betegnes som sinnssyk; pårørende liker ikke å høre at en pasient betraktes som abnorm, da det blir oppfattet som beskyldninger og fornærmelser (Pontoppidan, 1978, s. 6). Det som er et problem i debatten, ifølge Pontoppidan, er pasientenes mangel på sykdomserkjennelse, og pårørendes manglende vilje til å høre på legenes konklusjoner.

Deretter problematiserer Pontoppidan hvordan det er blitt en utbredt misforståelse blant befolkningen, der man tror at psykiatrien danner et felt hvor alle fornuftige mennesker anser seg selv som sakkyndige, og at pårørende gjerne mener at de skulle hatt noe å si angående diagnostiseringen av pasientenes sinnssykdom. Her sammenligner Pontoppidan menneskers holdninger til fysisk sykdom opp mot psykisk sykdom, hvor pårørende sjelden er i tvil om en leges konklusjon rundt fysiske sykdommer. For Pontoppidan er sinnslidelser sykdom på samme nivå som fysiske sykdommer, og han motsetter seg den offentlige meningen rundt hva lekfolk definerer som sinnssykdom:

Vi taler om to forskjellige Ting; De taler om Sinnssygdome i en eller anden populær forstand, jeg taler om en bestemt Kategori af Hjernesygdomme, som jeg har offret et særligt Studium siden den Dag, jeg blev medicinsk Kandidat (Pontoppidan, 1978, s. 40).

Her viser Pontoppidan til hvordan det er et skille mellom hva som er den allmenne

oppfatningen av sinnssykdom, og den vitenskapelige som psykiatrien opererer med. Han legger også et skille mellom det at han har studert fenomenet gjennom sine medisinske studier, og dermed innehar en kompetanse som lekfolket ikke besitter. Lekfolkets mangel på den vitenskapelige definisjonen gjør at de snakker om sinnssykdom i en «populær forstand», der det ser ut til å ligge en allmenn oppfatning av at dette er et felt hvor enhver oppegående person er i stand til å bedømme hva som kan klassifiseres og erklæres som sinnssykdom og ikke. Med «sinnssykdom i en populær forstand», kan det tenkes at Pontoppidan henviser til Amalie Skrams romaner, som presenterer hennes forståelse av det forekomne, og hvordan han mener at de gir et feilaktig bilde av behandlingen som pasientene opplever på hans institusjon.

De pårørendes misnøye rundt behandlingen av pasientene trekkes også frem som et problematisk element i debatten. Pontoppidan forteller om hvordan han har erfart at pårørende gjerne er lettpåvirkelige når de får høre om mindre gode ting ved avdelingen, og de ser gjerne etter feil som kan være begått. De rister oppgitt på hodet når de får høre om pasientenes fordreide virkelighetsbilder og sier seg enige i at vedkommende er forstyrret, men velger likevel å tro på vedkommende når de forteller at det ikke er mat å få på avdelingen (Pontoppidan, 1978, s. 41). Pontoppidan peker også på at de pasientene som klager over støy og uro på avdelingen, gjerne kan være de som står for uroen senere, og at det dermed vil være vanskelig å ta alles protester til følge på avdelingen. Problemer oppstår når pasienter og pårørende opplever at de ikke får den behandlingen de er berettiget, og Pontoppidan presiserer at man kan ikke innrette seg etter lekfolks dom eller innrette sin handlemåte etter dette. Om man skulle tatt alle de sykes protester til følge, ville hele institusjonen blitt meningsløs, og da skulle det også bare mangle at man måtte ha pasientens egen erkjennelse av at de er sinnssyke (Pontoppidan, 1978, s. 42). Dette utgjør et viktig moment i Pontoppidans forsvarsskrift, gjennom sin retorikk prøver Pontoppidan å overbevise publikum om at sinnssyke ikke alltid er i stand til å erkjenne sin egen sykdom, og om det skulle ha vært et krav, ville man ikke lenger kunne definert mennesker som sinnssyke.

Videre drøfter Pontoppidan hvordan romanene av Amalie Skram ikke bør leses som reelle kildekrifter, med begrunnelsen at hun er en forfatter som gir sine lesere et malende, og riktignok forfalsket bilde av hva som har forekommet på kommunehospitalet:

Jeg maa imidlertid bestemt advare imod at tage disse Dokumenter for historiske Kildekrifter. Det er navnlig en af disse Forfattere, som bogstavelig hoer det ene imaginære Faktum oven paa det andet, og som har en farlig Evne til ved mislig Omgang med Anførselstegn at give sine Læsere et meget malende, men riktignok ganske forfalsket Billede af det forefaldne (Pontoppidan, 1978, s. 10).

Pontoppidan ser ut til å mene at Skram ikke evner å være objektiv i sin fremstilling av saken. Av litteraturkritikerne ble romanene oppfattet som autentiske skildringer av hospitalpraksisen på Sjette avdeling, mens Pontoppidan problematiserer nettopp det at romanene ikke er objektive, og dermed ikke bør leses som faktiske handlinger som har foregått på hans avdeling. Pontoppidan omtaler Skrams forfatterskap som en farlig evne, som er med på å villedde publikums oppfatning ved hjelp av detaljrike skildringer om hospitalet og de som jobber der. Videre bygger også dette argumentet opp under Pontoppidans påstand om at syke mennesker ofte er motvillige til å erkjenne sin egen sykdom, Skram klarer ikke å gi en objektiv fremstilling av hva som er skjedd, og romanene kan dermed heller ikke leses som autentiske innlegg i debatten.

Deretter trekker Pontoppidan frem et moment om at skildringene som fremkommer i romanene blir oppfattet som en fornærmelse mot alle som jobber på avdelingen, og hele legestanden i sin helhet. Romanene blir vist til som et eksempel på hvordan sinnssyke menneskers forbitrelse fordreier deres syn, som videre resulterer i forvrengte oppfattelser av virkeligheten, som derav ikke burde erkjennes som gyldige skildringer av virkeligheten.

Jeg har iøvrigt selv haft meget Udbytte af at gøre mig bekendt med «Professor Hieronymus». Det er en fortræffelig Bog – for hvem der kan lese den. Den giver en naturtro Skildring af, hvorledes et sindssygt Menneskes hadefulde Forbitrelse fordrejer hendes Syn og bibringer hende forvrængede Opfattelser. (Pontoppidan, 1978, s. 26)

Romanen blir omtalt som «en fortreffelig bok», men Pontoppidan vil ikke erkjenne at institusjonen og personene som blir omtalt i romanen er basert på han selv, hans avdeling og personale. Pontoppidan avviser at *Professor Hieronimus* gir en realistisk skildring av ham og hans avdeling, og mener at romanene er et resultat av Skrams mangel på evne til å gi en objektiv fremstilling, noe som forekommer av psykiske problemer som kommer ut i form av dikteriske inspirasjoner, her forstått som romanene om Else Kant (Pontoppidan, 1978, s. 26-27). Gjennom sin kritikk av romanene gjør Pontoppidan et forsøk på å sykeliggjøre Amalie Skram, og dermed undergrave hennes autoritet som stemme i psykiatridebatten.

Ikke bare har Pontoppidan oppgjort seg en mening om at romanene slettes ikke kan være beskrivelser av hans institusjon, han ser også ut til å mene at Amalie Skram, på lik linje med lekfolket forøvrig, ikke er berettiget å bedømme hvem som kan regnes som sinnssyke og ikke.

Han skriver at hun gjennom sitt forfatterskap viser symptomer på at hun ikke er i stand til å skille mellom hva som er virkelighet og diktning: «Hertil kommer nu den løbske Fantasierksomhed, der til Tider helt tager Magten fra hende» (Pontoppidan, 1978, s. 26). I teksten hentydes det også at Amalie Skram selv kunne være blant de pasientene som klaget over omstendighetene på avdelingen, men som også selv sto for en del av uroen som ga grunn til klage (Pontoppidan, 1978, s. 27).

Pontoppidan kritiserer Edvard Brandes, som har skrevet en anmeldelse av romanene hennes, hvor hennes evne til å beskrive virkelige situasjoner som om en selv var der, blir tildelt ros. Han reagerer også på hvordan Brandes omtaler institusjonen med begrepet «moderne blykamre», og mener at dette er en grov insinuasjon mot hans avdeling. «Under alle Omstændigheder: Betegnelsen *Disse moderne Blykamre* inneholder en lige saa grov Insinuation, naar den paa denne Maade gives en personlig Adresse» (Pontoppidan, 1978, s. 26). Det som er interessant her, er at det dukker opp en diskusjon rundt språket som brukes i forbindelse med psykiatrien. Pontoppidan har tidligere i sitt forsvarsskrift skrevet om hvordan innleggelse, i pårørendes og pasienters øyne, er blitt et onde som tilføyes pasienten fremfor et gode, og at det er blitt en debatt som omhandler populære fordommer rundt sinnssykdom og behandling av den. Institusjonen er ikke lenger et oppholdssted hvor de syke skal helbredes, det er blitt et sted som blir omtalt som og fremstilt som et tortursted gjennom litteraturen og lekfolks ytringer. Dette kan tyde på at det eksisterte en mangel på konkrete beskrivelser og definisjoner av hva sinnssykdom er, og dette er også et spørsmål som blir tatt opp i Amalie Skram sine romaner; hva vil det egentlig si å være sinnssyk? Og hvem, eller hvordan skal man definere mennesker som sinnssyke? Det er tydelig at Pontoppidan etterlyser en felles psykiatrisk diskurs for de som skal delta i debatten, og at den endelige definisjonsmakten burde ligge hos legestanden.

Pontoppidans oppfatning kommer klart frem gjennom «6te Afdelings Jammersminde». Her er det de som er utdannet innen feltet som har definisjonsmakten, og den skal være fremstilt som objektiv. *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* er å regne som subjektive sykdomserfaringer, og fra Pontoppidans ståsted er de også erklæringer på at forfatteren selv må være sinnssyk. For å kunne skape en hensiktsmessig debatt om psykiatrien, etterlyser Pontoppidan en felles diskurs innen psykiatrien, som ikke er preget av allmennhetens fordommer knyttet til behandlingen av de sinnssyke.

Med sin kritikk mot Amalie Skram viser Pontoppidan hvordan hun har appellert til allmennheten med sine romaner, og hvordan de fyrer opp under en debatt som han mener ikke

burde blitt holdt i live. Pontoppidan vil ikke ta hensyn til hvorvidt pasienter kommer med en egen sykdomserkjennelse, da det vil være umulig å sikre seg enighet om pasientens tilstand, og vanskelig å innrette seg etter hva alle og enhver vil anerkjenne som berettiget behandling. «Hvis dette var betingelsen for at tage Folk under psykiatrisk Behandling, mangler der kun, at man ogsaa skulde have Patienternes egen Indrømmelse af, at de er sinnssyge» (Pontoppidan, 1978, s. 42). I en omtale av Knud Pontoppidan skriver Hilde Bondevik at han skal ha bidratt til å rense psykiatrien for subjektive teorier, og erstattet dette med objektive beskrivelser (Bondevik, 2009, s. 336), og det kommer frem gjennom Pontoppidans tekst at han er tilhenger av en objektiv og observerende praksis i psykiatrien, med lite rom for den subjektive sykdomserfaringen, som eksempelvis Amalie Skram har bidratt med gjennom sine romaner.

Pontoppidans debattinnlegg fungerer som et slags avskjedsbrev fra hans vedkommende, da han kort tid senere sa opp sin stilling ved Kommunehospitalet. Det forekommer tidlig i innlegget at han oppfatter seg selv som «den mest upopulære figur i København», og at han urettmessig har blitt en prügelnabe i denne debatten (Pontoppidan, 1978, s. 2). Dette er hans siste forsøk på å prøve å gjenvinne sin prestisje, og han vil prøve å tale til det tenkende folk med et formål om å overbevise den øvrige befolkningen om at han har utøvd sin praksis som sinnssykelege i beste mening. Gjennom sin forsvarstale argumenterer han for hvordan han som sinnssykelege burde ha en større myndighet i denne debatten enn folkemassen som har kastet seg på den populære mening. Det blir problematisert hvordan debatten er vridd i en subjektiv retning, hvor en ikke-medisinsk oppfatning av hva det vil si å være sinnssyk står i sentrum til fordel for den faglige. I hans mening utgjør denne debatten skade for både legestanden og for pasientene, da alt som kan knyttes til behandling av sinnssyke vekker negative konnotasjoner hos folket. Dette påpeker han at er noe som gir sørgelige konsekvenser for de sinnssyke, og som også er med på å sette tilstanden langt tilbake i tiden. Pontoppidan avslutter innlegget med et håp om at hans «jammersminde» kanskje kan komme et neste offer til gode, når den antipsykiatriske bevegelsen trer frem på ny ved en senere anledning (Pontoppidan, 1978, s. 48).

3. Tidligere forskning – hysteri som diagnose

I tidligere analyser av romanene har hysteriet som diagnose vært et aktuelt tema blant flere forskere. Her vil jeg presentere hva Hilde Bondevik, Unni Langås og Irene Engelstad har skrevet om hysteri i *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen*, og hvordan hysteriet er en sosialt og kulturelt konstruert sykdom, som blir forklart ut i fra at det er institusjonen og dets makthierarki som fremmer hysterisymptomene hos Else Kant.

3.1 Hysteri: opprør, makt og institusjon

I *Hysteri i Norge* beskriver Hilde Bondevik hvordan hysteri er blitt forbundet med Elses sykdom i *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* gjennom hennes manglende kontroll over egne følelser. Bondevik omtaler hysteri som en kulturdiagnose som er knyttet til reaksjon og opprør mot ulike former for undertrykkelse og marginalisering (Bondevik, 2009, s. 376). Bondevik legger vekt på at det er selve institusjonen som provoserer frem hysteriske trekk hos Else, eller til og med produserer dem gjennom kravet om disiplin. Dette innebærer innestenging og krav om underkastelse fra pasientens side, og at det er innestengingen i seg selv som knekker Elses psyke (Bondevik, 2009, s. 354-355). Bondevik sammenligner Elses sykdom med Charcots *grand hystérie*, i form av at Hieronimus nevner at «De har jo brugt at kaste Dem nøgen i gulvet og hyle og vride Dem» (Bondevik, 2009, s. 356). Sykdommen blir knyttet til Else som kvinne, kvinneligheten blir sykelliggjort og subordinert under det mannlige og patriarkalske, som blir representert av professoren.

Ifølge Unni Langås er Hieronimus en representasjon av makt. Langås skriver at professoren impliserer makten som Else har et ambivalent forhold til – hun svinger mellom å akseptere og motsette seg professorens krav (Langås, 2003, s. 59). Representasjonen av makt og autoritet ved institusjonen kommer frem gjennom Hieronimus sin mannlige karakter. Langås understreker imidlertid at også Hieronimus er en ambivalent karakter som innehar både mannlige og feminine trekk; han fremstår således som en androgyn karakter i Langås' lesning. Femininitet hos Hieronimus forstås som en svekkelse av hans autoritet og den symbolske kapitalen som gir ham makt. Han blir beskrevet som vimsete og spinkel, uten skjegg og med «jordmorfingre» av Else, noe Langås påpeker at var uvanlige trekk hos menn i den aktuelle tidsperioden (Langås, 2003, s. 61). Gjennom sitt syn på Hieronimus, mener Langås at Else bidrar til å «hysterisere» Hieronimus, hvor hun etter hvert begynner å behandle Hieronimus som om han er den syke, ved å føye seg etter hans krav om disiplin. Else

korresponderer etter hvert med professorens oppfattelse av hva som er det normale og dermed projiserer hun sykdommen over på Hieronimus (Langås, 2003, s. 84).

Ved at Else sykkeliggjør og fratrar Hieronimus hans autoritet gjennom å vektlegge hans feminine trekk, understrekes det en holdning om at feminitet blir oppfattet som sykdom. Elses sykdom, slik hun oppfatter det av Hieronimus, ligger i at hun ikke oppfører seg normalt. Hysteri er en kontroversiell sykdom, og den inngår i både en medisinsk og kulturell konstruksjon av kvinnelighet. Hysteriets moderne historie begynner ved «hysteriets gullalder» på 1870-tallet med nevrologen Jean-Marie Charcot, som fremviste iscenesettelser av hysteriske pasienter på La Salpêtrière, hvor intellektuelle fra hele Europa strømmet til for å se de hysteriske pasientene (Bondevik & Stene-Johansen, 2011, s. 267). Elses protester på institusjonen blir tolket som symptomer på sinnssykdom av Langås, og den eneste løsningen for å kunne bli erklært normal er at Else må forkaste sitt eget subjekt slik som det fremstilles i begynnelsen av romanen. Innenfor rammene av det normale er det ikke rom for malerinnen og opprøreren Else Kant.

Irene Engelstad har også analysert sykdom hos Else i *Sammenbrudd og Gjennombrudd*, der hun stiller spørsmål vedrørende om Else Kant er sinnssyk eller en opprører. Konfliktene som Else opplever gjennom romanene bunner i en uenighet angående Elses identitet, er hun gal eller ikke? (Engelstad, 1992, s. 177). Engelstads kritikk rettes mot institusjonen slik den blir presentert i romanene, hvor Else ikke får oppfylt sitt ønske om å få snakke med en lege om det som tynger henne. Else Kant som pasient kan ikke få sine behov imøtekommet, og blir dermed feilbehandlet. Engelstad analyserer romanen ved bruk av strukturalistisk metode gjennom aktantmodellen for å vise de ulike prosjektene Else Kant og Professor Hieronimus har. Else sitt prosjekt er å redde sitt eget jeg, og å oppnå selvbestemmelse over definisjon av egen sykdom. Hieronimus sitt prosjekt er å definere Else som sinnssyk, og å overbevise Knut og huslegen om at hun er det, og det ender med å være et oppdragelsesprosjekt fra professoren sin side (Engelstad, 1992, s. 178). Konklusjonen til Engelstad er at de begge vinner en betinget seier: Else får forlate institusjonen, mens Hieronimus fortsatt har makten til å tvangsoverføre henne til St. Jørgen.

Oppsummert ser det ut til å være en konsensus innen de nevnte analysene av romanene om en oppfatning av at Else Kant egentlig ikke er sinnssyk, og at det er makthierarkiet og behandlingen som blir gitt på institusjonen som er med på å fremkalle symptomene hos Else. Hieronimus sitter med makten til å definere Else som sinnssyk, og hans praksis på institusjonen er med på å danne grunnlaget for det som vi lesere kan oppfatte som hysteri.

Romanene blir lest som kritikk av datidens psykiatriske praksis, hvor et menneske som ikke er sinnssykt i utgangspunktet blir tillagt sinnssyke trekk gjennom sin atferd og reaksjon på behandling. Problematikken som trekkes frem er at så fort et menneske blir erklært sinnssyk, vil enhver handling det mennesket foretar seg bli oppfattet som symptomer på sinnssykdom.

Spørsmålet om hvorvidt Else Kant virkelig var sinnssyk eller ikke er et interessant spørsmål, og analysene kan vise at Else muligens ble feilbehandlet av Professor Hieronimus. Likevel er det sånn at Else slik vi møter henne ved begynnelsen av *Professor Hieronimus* faktisk er et lidende, kanskje til og med sykt menneske, som opplever ulike psykiske problemer i form av hallusinasjoner, utmattethet og tanker om selvmord. Når er da et menneske sinnssykt, om ikke Else er det på det punktet?

Ettersom det faktisk er flere faktorer som tilsier at Else Kant er syk, vil jeg rette fokus mot en annen sykdom enn hysteriet, som kan gi en annen innsikt i og forståelse for Else Kants tankemønster, reaksjoner og handlinger. Else er i en kunstnerisk krise, og lider som følge av det. Hvis vi ser hennes psykiske lidelse opp mot hennes kunstneriske prosjekt, er kanskje melankoli en mer nærliggende «diagnose» enn hysteri. Filosofen Espen Hammer skriver for eksempel at melankolien kan knyttes til de romantiske poetene som ser skjønnhet i det triste, døende og forgjengelige (Hammer, 2004, s. 66). Else har et prosjekt som dreier seg om å male selve livsangstens symbol, som også kan være et melankolsk uttrykk for frykten av livets, og selve tidens forgjengelighet. Idéen i seg selv kan oppfattes som grotesk og abnorm, og det er her samfunnsproblematikken i romanen ligger, det er nemlig ikke rom for melankolikeren Else Kant, hun blir ansett som abnorm, og er nødt til å tilpasse seg samfunnets forventninger, og å beherske sin fascinasjon for det mørke og groteske. Før jeg kommer tilbake til melankolien som sykdom, vil jeg vise til de ulike skildringene av sykdomsopplevelser som Skram har nedskrevet i romanene. Deretter blir det interessant å vende blikket mot melankolien som forklaring på Elses tilstand.

4. Mellom melankoli og hysteri

Som tidligere vist i oppgaven, gjorde Pontoppidan et forsøk på å undergrave Amalie Skrams stemme i psykiatridebatten ved å bruke hennes romaner som en erklæring på at forfatteren selv måtte være sinnssyk. Denne argumentasjonen er også med på å bryte ned Skrams stemme som tidligere pasient ved institusjonen, og åpner lite for at hennes subjektive sykdomserfaring får tre frem i diskusjonen om psykiatrien. Her vil jeg se nærmere på de ulike sykdomsskildringene i *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen*, for å dermed se om disse skildringene kan analyseres i lys av melankoliens mytologi. Melankoli er en sykdom med en omfattende mytologi i litteraturen, som jeg mener kan være med på å belyse ulike trekk hos Elses kunstneriske vesen slik det blir presentert for oss i romanene. Jeg vil også presentere hva Susan Sontag, Hilde Bondevik og Knut Stene-Johansen, og Espen Hammer skriver om melankoliens diskurs i skjønnlitteraturen. Dermed vil jeg benytte denne diskursen for å analysere Amalie Skrams sykdomsskildringer, og for å utforske hva melankolien kan si oss om Else Kant.

4.1 Skildringer av Elses sykdom i *Professor Hieronimus*

Selv om flere har pekt på at det er selve institusjonen som fremkaller sykdomstegn hos Else, er det ikke til å komme bort fra at Else lider allerede før hun blir innlagt. Romanene kan leses som en kamp for Else Kant om å få erklæring på at hun ikke er sinnssyk, men likevel er det skildringer av sykdom hos Else i *Professor Hieronimus*. Else lider, men Elses problem ligger i at hun vil ikke bli omtalt som sinnssyk. Gjennom romanen kommer det frem at sykdomstegnene er sterkest i begynnelsen, og at Else utvilsomt blir bedre gjennom sitt opphold hos professor Hieronimus. Else tenker for seg selv at det er selve oppholdet på institusjonen som fremkaller symptomer på sinnssykdom hos henne, men er det virkelig slik? De mest tydelige tegnene på psykisk sykdom hos Else er de episodene hvor hun opplever hallusinasjoner. Flere ganger gjennom romanen befinner Else seg i en psykotisk tilstand hvor hun ikke er i stand til å skille mellom realiteten og hallusinasjoner, og hun sliter med å kjenne igjen menneskene rundt seg. Hallusinasjonene opptrer flere ganger gjennom romanen, men de begynner å avta etter at Else får til å sove om nettene, etter hvert som hun begynner å føye seg etter Hieronimus sine krav. Episodene med hallusinasjoner er gjerne knyttet til Elses bekymringer rundt barnet og ektemannen, samt hennes angst for at hun ikke skal få slippe ut av institusjonen.

Den Else som leseren møter innledningsvis i romanen er ikke frisk. Else er bekymret for at sønnen, Tage, verken spiser eller sover, og ektemannen Knut prøver å berolige henne og forteller henne at det er jo hun som verken sover eller spiser. Klokken er halv to på natten, og Knut sier at hennes iver etter å male om natten kommer når hun er som dårligst (Skram, 2004a, s. 11). Dette gir leseren et signal om at Elses lidelser er knyttet til hennes produktivitet som kunstner, det er når hun er syk hun virkelig jobber med maleriet, selv om hun føler seg stagnert. Else tar så frem en opiumsflaske fra nattbordskuffen, men Knut får overbevist henne om å ikke tømme i seg innholdet. Hennes første psykotiske seanse foregår i hjemmet når hun er utslitt av søvnløsheten og strever med å få ferdig maleriet, som hun aldri blir fornøyd med. Hun begynner å høre hovslag oppover trappene i huset, og ser etter hvert hester som løper rundt omkring. Hestene er beskrevet som stive og livløse, med store sorte hull til øyne (Skram, 2004a, s. 14). Hallusinasjonen blir avbrutt idet Knut kommer inn i rommet, og Knut bestemmer seg for å kontakte Dr. Tvede neste dag. Kvelden før Else reiser inn til hospitalet hallusinerer hun om at det kommer inn fire menn bærende på en kiste, og at det er liket til Knut som ligger i den (Skram, 2004a, s. 18).

Else Kant blir presentert for oss som en kunster i krise. Hun opplever rollekonflikter og klarer ikke å fullføre sitt maleri, og hun isolerer seg fra de andre i familien. Isolasjon er typisk for melankolien, ikke bare fysisk og sosial isolasjon, men også i form av at det er umulig å komme i genuin kontakt med andre (Hammer, 2004, s. 23). Else er isolert på rommet sitt med maleriet som hun ikke klarer å ferdigstille. Hun er bekymret for tilstanden i hjemmet, men velger likevel å holde seg for seg selv, og blir dermed alene med sine lidelser. Det er også tegn på at Else ønsker å bryte seg ut av isolasjonen hun befinner seg i, da hun frivillig går med på å møte professor Hieronimus, med et ønske om at hun skal få en mulighet til å kunne dele sine tanker. Else lever under motstridende forhold; på en side vil hun være isolert, men samtidig har hun et ønske om å kunne dele sin sykdomsopplevelse med noen.

I begynnelsen av sitt opphold på hospitalet får ikke Else sove, og det kommer frem at hennes tilstand blir verre på grunn av søvnløshet og utmattelse. Elses skrantende psyke gjør også at hun får fysiske plager, hun føler ubehag og er utslitt, men får ikke til å sove; «Else lå stille på puten med lukkede øyne og hendene foldet over brystet. Trettheten kjentes som en lammelse i legemet, og det snurret og isnet i blodet.» (Skram 2004a, s. 47). Dette gjør at Else blir urolig og engstelig for å være alene i rommet, og hun tilkaller ofte nattevakten for å se til henne om natten. Elses psykiske tilstand påvirker også hennes fysiske, da hun sliter med en nervøs hoste som blir forverret når hun opplever angst og uro, samt at hun opplever å ha en intens tannpine.

Elses første inntrykk av oppholdet på institusjonen leder til en skuffelse: hun føler at hennes behov for å kunne samtale om hva som plager henne ikke blir ivaretatt, og hun ønsker ikke å være et objekt som kun skal observeres.

Elses bekymringer leder til at hun begynner å hallusinere om at Tage er inne på rommet hennes, og at hun er lenket fast i sengen (Skram, 2004a, s. 89-90). Denne gangen blir den psykotiske tilstanden avbrutt når sykepleieren kommer inn på rommet, men begynner igjen så fort Else er alene. Samtidig hører hun at deliristene roper fra kjelleren, noe som leder til panikkangst hos Else, og hun begynner å tro at det er villdyr som er ute etter å ta henne. Hun begynner også å hallusinere om selve institusjonsbygget og ser det som en «Helvetes forgård» vaktet av en sort kone som holder Tage (Skram, 2004a, s. 91). Else hallusinerer også om mørke skikkelser i lange frakker som går forbi, bærende på en tom kiste. Else tenker at hun ønsker å ligge i kisten og bli båret bort, noe som kan leses som et ønske om døden fra Else sin side. På dette punktet kan Else regnes som suicidal, da hun konkluderer med at hun ønsker å ta sitt eget liv (Skram, 2004a, s. 101). Else begynner å assosiere døden med frihet, og et selvmord blir hennes vei for å slippe ut fra institusjonen.

På dette punktet begynner Else selv å tenke at hun er syk og holder på å miste forstanden: «Du blir altså vanvittig, sa Else til seg selv, og la seg varsomt på puten. – Så snart ikke Thorgren er her, er du vanvittig» (Skram 2004a, s. 93). Else innser selv at hun veksler mellom hallusinasjoner og virkeligheten, og at hun er avhengig av å ha sykepleierne rundt seg. Likevel virker det som at Else heller er av den oppfatning av at det er selve oppholdet i seg selv som gjør henne syk, og ikke omstendighetene hun var under før hun ble innlagt.

Dette er et veldig interessant moment i romanen. Før sin innleggelse på hospitalet er Else enig i at hun ikke er frisk og trenger hvile, men så fort hun kommer inn på avdelingen vil hun ikke erkjenne sin egen lidelse så fort det blir omtalt som sinnssykdom. Else retter sin motvilje mot Professor Hieronimus, hvis regime på avdelingen er sterkt preget av at pasientene må utvise disiplin og selvbeherskelse. Hun mener at det er behandlingen på avdelingen som fremkaller symptomene hun opplever under sitt opphold. Else vil ikke være innelåst på hospitalet, hvor celledørene er åpne slik at pasientene til enhver tid kan observeres av legene og sykepleierne. Professor Hieronimus sin autoritære opptreden overfor henne ser ut til å være et provokasjonsmoment for Else, som selv mener at hennes sykdom ikke ligger i hennes evne til å disiplinere seg selv. Likevel er det slik at når Else begynner å føye seg etter Hieronimus sine krav om disiplin at hun begynner å bli bedre. Det er først her i romanen at vi opplever det første tegnet på sykdomserkjennelse hos Else. Sykdomserkjennelsen kan knyttes til en

traumatisk opplevelse for Else, hun blir vitne til en selvmorderske som kommer inn på avdelingen, noe som påvirker Elses oppfatning om at døden er veien til frihet.

Etter episoden med selvmordersken opplever Else tegn på bedring; hun bestemmer seg for å leve for Tages skyld og begynner gradvis å sove om nettene. Det er også vanskelig for leseren å skille mellom hvorvidt det er et mareritt eller en hallusinasjon når Else opplever at selvmordersken kommer inn på rommet hennes. Hun er i en drømmelignende tilstand, og beskrivelsene er svært livaktige:

Så med ett lå selvmordersken ved siden av henne oppå teppet. Hun hørte den skurrende ralling, fornam nærheten av det blyfarvede ansikt med det blåhvite munnskum, og karbollukten fylte hennes nesebor (Skram, 2004a, s. 106).

Den samlede opplevelsen av å se selvmordersken og innbilningen av at hun kommer inn på rommet hennes gjør at Else føler avsky for selvmorderskens handlinger, og hun er fast bestemt på å ikke ta sitt eget liv (Skram, 2004a, s. 108).

Valget om å ikke ta sitt eget liv kan tolkes som at Else begynner å lære seg beherskelse, slik som Hieronimus sier er målet med hennes opphold. Etter avgjørelsen blir Elses tilstand forbedret, hun begynner å sove om nettene og får et mer avslappet forhold til å være på avdelingen, samtidig som hun føler seg styrket (Skram, 2004a, s. 111). Hun vil fortsatt ikke erkjenne for Hieronimus at hun lider av sinnssykdom, og om så, så har hun vært sinnssyk i hele sitt liv, hevder hun (Skram, 2004a, s. 136). Her begynner det å reise seg et spørsmål som blir svært aktuelt i den neste romanen; hva er det egentlig som kan defineres som sinnssykdom? Else kan erkjenne at hun lider, og ikke er frisk, men det er selve betegnelsen sinnssyk som oppleves som problematisk.

Dette leder mot et paradoks i romanen. Else er tydelig syk ved romanens begynnelse, og går med på frivillig innleggelse på hospitalet, men vil ikke erkjenne at hun er syk overfor Hieronimus. Gjennom maktkampen som oppstår mellom Else og Hieronimus blir Else mer bestemt på at hun ikke skal erklæres som gal, og om hun så skulle være det, så hevder hun at hun har vært det i hele sitt liv, hvilket vil si at det er bestemte trekk ved Elses vesen som danner en definisjon av sykdom hos Hieronimus. I troen om at det er behandlingen på hospitalet som gjør henne syk, bestemmer Else seg for å velge livet, og kjemper kampen for sitt eget selv for å komme seg frisk ut fra institusjonen. For å komme ut fra institusjonen begynner Else å føye seg etter Hieronimus sine krav om disiplin, men det er også da at tegnene til bedring begynner å vise seg i romanen. Er det da en kobling mellom

sykdomserkjennelsen og veien til å bli erklært som frisk? For å først bli frisk, må også Else være sinnssyk. Gjennom å føye seg etter Hieronimus sine regler for avdelingen blir Elses tilstand bedre, og det fungerer også som en slags innrømmelse av galskap hos Else, eller muligens som en tilpasning av Hieronimus sin definisjon av galskap.

Hieronimus nevner Elses interesser for det abnorme, som kommer til syne gjennom maleriene hennes. Else har en innvending til denne tanken om interesse for det abnorme; «Interesse for det abnorme, tenkte Else. Var det da ikke professorens interesse for det abnorme som hadde skapt hans autoritet og stilt ham på denne plass?» (Skram, 2004a, s. 136). Her gjør Else seg opp en interessant tanke, for hvem er det egentlig som har definisjonsmakt over hva som skal regnes for sinnssykdom? Else tolker Hieronimus slik at det er hennes abnorme interesser alene som utgjør hennes sinnssykdom, uten å ta hensyn til de tydelige tegnene som utspiller seg gjennom hennes psykotiske seanser. Problemet ligger kanskje i spørsmålet om å ha en sinnssykdom versus det å *være* sinnssyk. Else opplever også seg selv som syk, men hun vil ikke være et erklært sinnssykt menneske.

Gjennom Else sine tanker om definisjonen av å være sinnssyk eller ikke reiser romanen et problem rundt mangelen på en konkret definisjon på sinnssykdom. Hieronimus gir heller ikke Else et svar på hva som er sinnssykdom, bare at Else regnes som sinnssyk. Hieronimus sine antakelser om sinnssykdom gjør at Else oppfatter dette som personlige betraktninger fra professorens side, hvor han kun er interessert i å observere hennes atferd. Elses realitet er hennes subjektive erfaring som kommer frem i romanen, og for Else er det hennes virkelighet og hennes egen oppfatning av sykdommen. Den subjektive opplevelsen av sykdom som uttrykkes i romanen står her i et motstykke til den objektivistiske diskursen som omfattet medisinen på slutten av 1800-tallet, som også Knud Pontoppidan var en forsvarer av.

Som leser kan man oppfatte at Else blir bedre under sitt opphold på Hieronimus sin avdeling, og bedringen ser ut til å komme av at Else til slutt får til å sove om nettene. Elses sinne mot Hieronimus gjorde at det ikke ble vunnet noen tillit mellom dem. Hieronimus fortalte Elses mann tidligere at tillit mellom dem var et viktig moment for hennes bedring (Skram, 2004a, s. 77). Likevel ser det ut til at Else ble bedre rustet til å beherske sitt eget følelsesliv, da hun tok beslutningen om å leve for sønnens skyld. Forventningen om at Else ville forlate hospitalet med takknemlighet i hjertet ble ikke oppfylt på Sjette avdeling, men Else føler takknemlighet overfor overlegen på St. Jørgen når hun reiser derifra (Skram, 2004b, s. 129). Dette kan vitne om at Hieronimus hadde en forventning om det som et resultat av hennes bedring, selv om det ikke skjedde mens hun var på Sjette avdeling.

Som vi har sett, er det altså liten tvil om at romanen beskriver et sykdomstilfelle, og at det dreier seg om sykdom før Elses innleggelse. Jeg vil nå lese sykdomsbeskrivelsene i forbindelse med melankoli, for å se om melankolien kan gi en forklaring på Elses lidelse og hennes kunstneriske stagnasjon.

4.2 Om melankoli

Susan Sontag skriver i *Sykdom som metafor* at tuberkulose er et eksempel på en sykdom som er blitt tillagt en form for mytologi gjennom litteraturen. Sykdom er ofte blitt brukt som metaforer på det som man mener ikke fungerer i et samfunn, og som uttrykk for bekymringer for samfunnstilstanden. Gjennom sitt essay argumenterer Sontag for hvordan sykdom bør bli ansett som nettopp sykdommer og ikke noe mer, og hennes prosjekt er å fremme en avmytologisering av sykdommer, med spesielt fokus på tuberkulose og kreft. Hun gir en fremstilling av hvordan ulike sykdommer er blitt tillagt betydninger som trer frem gjennom litteraturen. Tidlig ble tuberkulose forbundet med «tæring», og ble også tolket som et resultat av at mennesker ikke fikk utløp for sitt indre følelsesliv (Sontag, 2010, s. 30). I litteraturen er sykdom blitt brukt som et middel til å gjøre karakterene interessante, og senere skulle melankolien omfavne den samme mytologien som tuberkulosen som metafor for vemod, følsomhet, og et resultat av utilstrekkelighet og undertrykkelse av følelseslivet (Sontag, 2010, s. 44).

Det er dermed interessant å se hvordan sykdom hos Else Kant i *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* kommer til uttrykk i romanene, og hvordan sykdom fremstilles som problemer og mangler i samtidens samfunn. Forestillinger om sykdom er viktige elementer for hvordan karakteren Else Kant dannes gjennom romanene, og gjennom sykeliggjøring av Else og omgivelsene hun befinner seg i, får Skram en mulighet, som i sin tid var unik, til å skildre ulike problemer på både individ- og samfunnsnivå. Karakteren Else strider dermed litt mot Sontags prosjekt om å avmytologisere sykdomsskildringer, ved at Skram gjør sykdommen til et samfunnsmessig anliggende. For å kunne forstå Else og hennes konflikter i lys av melankolien, blir man nødt til å tre inn i denne mytologien som Sontag ønsket å avskaffe.

Mytologiseringen av sykdommer som tuberkulose og melankoli stammer fra romantikkens idealer rundt det å være forfinede og følsomme kunstnersjeler. Et sykkelig utseende ble forbundet med dannelse på 1800-tallet, og de lidende ble ansett som eksponenter for opphøyd følsomhet, sterk lidenskap, mottakelighet for åndelige følelser og kritisk misnøye (Sontag,

2010, s. 43). Else er riktignok ingen romantiker, men hennes lidelse kan knyttes til romantikkens tanker og oppfatninger rundt melankoli. I begynnelsen av romanen befinner Else seg i en rollekonflikt mellom å være kunstner, kone og mor. Lidelsen blir knyttet til hennes arbeid med maleriet som skal uttrykke selve livsangstens symbol, og hennes slit med å få ferdig arbeidet gjør at hun blir syk. Melankolien kan dermed knyttes til Elses rolle som malerinne og kunstner.

Melankoli er ansett som et tidligere uttrykk for det som vi i dag omtaler som klinisk depresjon (Hammer, 2004, s. 10). Gjennom romantikken ble melankoli et sentralt tema i litteraturhistorien gjennom mytologisering av sykdommen som kom til uttrykk i litteraturen. Prosjektet til en melankoliker er å dvele ved det tapte, med et ønske om å få tiden til å opphøre. Med medisinske fremskritt utover mot slutten av 1800-tallet ble melankolien objektivert og sakliggjort, og dermed ble sykdommen et mindre mysterium; depresjon kunne behandles med ulike medisiner som demper symptomene på depresjon, og dermed mistet melankolien sin diskurs i modernismen. Til tross for at melankoli som diagnose svekkes i det moderne, kan det likevel være hensiktsmessig å utforske melankolidiskursen for å forstå kompleksiteten hos en karakter som Else Kant. Melankoliens diskurs lar oss utforske forholdet mellom sykdommen og den kunstneriske skaperevnen, og kan dermed nyansere Elses forhold mellom lidelsen og kunsten.

Bondevik og Stene-Johansen omtaler melankoli som en sykdom som er blitt nyansert gjennom litteraturen, og at sykdommen slik vi møter den i litteraturhistorien understreker et vesenttrekk som har med menneskets situasjon i samfunnet å gjøre (Bondevik & Stene-Johansen, 2011, s. 300). Melankoli som lidelse i litteraturen blir ofte knyttet til opplevelser av meningsløshet, og som kan være med på å utløse kriser, og flere av Elses symptomer kan knyttes til melankolien; søvnproblemer, redusert appetitt, beslutningsangst, utmattethet og tanker om selvmord. Melankoli er en sykdom som skaper kunstnerisk produksjon hos den lidende, men kan samtidig være en destruktiv kraft mot kunstneren. Melankolien som en lidelse som skaper produksjon, skaper også en forutsetning om at kunstneren må gjennom en lidelsesprosess for å skape kunsten. Espen Hammer skriver at «veien ut av melankoliens fengsel blir sammenfallende med skapelsesprosessen selv; skapelsen av verket blir synonymt med (gjen-)skapelsen av selvet etter møtet med sjelens ytterste kaos» (Hammer, 2004, s. 67). Dette kan tyde på at Else er nødt til å gå gjennom en lidelsesprosess, her i form av sitt opphold på institusjonen, for å kunne fortsette å være en produktiv kunstner.

Oppholdet hos Professor Hieronimus blir en tydelig lidelsesprosess for Else. På institusjonen blir hennes karakteristikk som melankoliker sykeliggjort og ansett som unormal atferd. Spesielt blir hennes abnorme interesser trukket frem av professoren som tegn på at hun ikke er normal. Else har en fascinasjon for det mørke og groteske, noe som blir tolket som tegn på galskap av de som jobber på institusjonen, og spesielt professor Hieronimus. Men denne fascinasjonen for det mørke og groteske som hun observerer, spesielt under hallusinasjonene, kan underbygge tolkningen av Else som melankoliker:

Hun var i et vått gårstrom med en veldig jernport som stod på klem midt imot. Gjennom portens nøkkelhull og ved hengslene så hun slikkende dansende ildflammer. Foran porten satt på en huggeblokk av jern en sort kone med skrumpen ansikt og øyne som lyste som fosfor i mørket. Hun hadde gråhvitt gummiforkle og en stor nøkkelhank hengende ved beltet (Skram, 2004a, s. 90-91)

Dette er et eksempel på at Else under sitt opphold på institusjonen dveler ved flere anledninger ved det som kan oppfattes som makabert. Om vi leser romanen som det ferdige produktet som Else planlegger å skrive etter sitt opphold på Hieronimus sin avdeling, kan de detaljrike skildringene av den sorte konen og andre hallusinasjoner være eksempler på hvordan Else iakttar de mørke omgivelsene på hospitalet. De uhyggelige opplevelsene på institusjonen blir dermed inspirasjonskilder for Else Kant. Iakttagelsen blir et våpen, hvor de detaljrike og makabre skildringene blir produktet av lidelsen som Else opplever.

Elses ønske er å få muligheten til å snakke med professoren om hva som skaper lidelser hos henne, men behandlingen hun blir tildelt har ikke rom for den typen terapi. Else skal observeres og disiplineres. Med andre ord vil det si at Else må undertrykke sitt kunstneriske vesen for å bli ansett som frisk. Selv om Else lider før hun er innlagt på hospitalet, fører også behandlingen til at hun opplever mer lidelse under oppholdet. Som tidligere påpekt, har andre forskere tolket det som at institusjonen fremprovoserer symptomer hos Else, men det kan også tolkes som at Else i en eller annen form dyrker sin lidelse under oppholdet:

Lidelse virket lutrende. Lidelse var bedre enn tomhet og forfengelig. Sorgen kunne virke løftende, den ga innhold og stemte til ærbødighet. Ja, hun ville lide tålmodig, lide med andakt, og i ånd og sannhet. Noe som lignet ekstatiske glede gjennombevet henne. Ikke alle mennesker hadde evne til å lide således at lidelsen ble til en vellyst. Det hadde hun. (Skram, 2004a, s. 89)

Her ytrer Else tydelig at hun ønsker å lide under sitt opphold, og viser seg som en sann melankoliker i et lidelsesprosjekt. Hun motsetter seg reglene, og vil ikke være underlagt Hieronimus sitt regime, og begynner å tenke at lidelsen er noe som kan styrke henne og gi

henne vellyst. Innledningsvis i romanen er Else allerede utmattet på grunn av sitt arbeid med maleriet, og ønsker hvile, men likevel vil hun ikke hvile under sitt opphold. Dette kan tolkes som at oppholdet hos Hieronimus er et utmattelsesprosjekt hos Else, hvor hun driver seg selv så langt at hun ikke orker mer. Dette skjer når Else bestemmer seg for å ta sitt eget liv, og igjen bestemmer seg for å leve etter episoden med selvmordersken. Denne tanken bunner i hva Hammer skriver om tretthet i *Det indre mørke*, hvor tretthet er et element hos melankolikeren som er nødt til å være der, for at kunstneren igjen skal finne krefter til å skape noe nytt ut av erfaringen (Hammer, 2004, s. 124-125). Elses sammenbrudd når hun ikke klarte å fullføre sitt maleri var ikke nok for å kunne gjenskape sin kreativitet, og dermed måtte hun også lide under sitt opphold før hun kunne hvile. Etter den store utmattelsen og sykdomsopplevelsen på institusjonen, med en bestemmelse om å leve videre, begynner Else gradvis å spise og sove, og gjenvinner sine krefter. Da begynner Else å observere de andre pasientene, noe som igjen gir henne inspirasjonen til å bli en skapende kunstner, men denne gangen i form av forfatter, og ikke malerinne:

Idet Else vendte seg om fra frøken Stenberg, så hun den unge pike med det tunge hode forskrekket flykte bak en dør.

– De skal ikke, være redd for meg, sa Else som fulgte etter.

– Nei, fru Kant liker hun nettopp så godt, bemerket sykepleiersken. – Ikke sant, Mariane? Mariane skjulte det dødtrette ansikt bak den løftede arm og smilte surmulende og motstrebende. – Det er alt sammen ondt og fælt, sutret hun, - og det blir aldri bedre.

– Jo, sa Else. – Nu blir de snart helt frisk. (Skram, 2004a, s. 117)

Her velger Else å aktivt observere den andre pasienten ved å følge etter henne. Hun kommer også med oppmuntringer til pasienten om at ting kommer til å bli bedre, selv om alt oppleves som vondt for pasienten. Dette kan også tyde på en holdning fra Else om at alle pasientene er nødt til å lide under oppholdet for å bli friske, eller rettere sagt, de må lide under Hieronimus sitt regime, og føye seg etter det, for at de skal kunne bli erklært friske.

Melankoli som lidelse står i en kontrast til hysteriet. Mens hysteriet blir ansett som en lidelse, er også melankolien noe som kan tolkes som personkarakteristikk, i form av at det er knyttet til bestemte personlighetstrekk, her i form av å være kunstner. Hysteri er blitt ansett som en feminin sykdom, og til og med som sykeliggjøring av det kvinnelige (Bondevik, 2009, s. 376). Hysteriet er nærmere destruktivt. På den andre siden er melankolien som personlighetstrekk gjerne forbundet med det maskuline, da det er en skapende lidelse i form av at den skaper kreativitet, og er dermed ikke en ensrettet negativ lidelse. Riktignok er Else støyende og utagerende ved flere episoder gjennom romanene, noe som har blitt koblet opp

mot hysteri som lidelse. Likevel kan denne atferden også kobles opp mot ubehandlet depresjon, og til og med bipolar lidelse i form av hyperaktivitet, som igjen ofte blir ansett som en kunstnersykdom (Bondevik & Stene-Johansen, 2011, s. 300).

Elses lidelse er med andre ord produktiv, men med et forbehold om at hun må gjennom en lidelsesprosess for å vinne over stagnasjonen. Med tanken om melankoli som en ren diagnose i form av klinisk depresjon, kan den knyttes til Elses utmattelse, sammenbrudd og tanker om selvmord, men det sier ikke nødvendigvis så mye om Else som *melankoliker*, som også omfatter hennes rolle som kunstner. Else er ikke bare syk i form av melankoli, hun er også en karakter som preges av den mytologiserte melankoliens trekk. Dermed blir det ikke nok å anvende melankoli som en sykdom rensket for mytologi. For å en bedre forståelse for Else Kant, må vi lese symptomene opp mot sykdomsmytologien for å få en større innsikt i det som ikke bare har med lidelsen depresjon å gjøre.

Hvor går skillet mellom symptomer på sykdom og karaktertrekk hos Else Kant? Depresjonen blir sykdommen som Else gjennomgår når hun ikke får utløp for sin kunstneriske trang, og samtidig er hun avhengig av lidelse for å være produktiv. Lidelsene Else gjennomgår produserer angst, som også fører til somatiske lidelser, og i *Professor Hieronimus* kommer Else til et punkt hvor lidelsene går så langt at hun vurderer å ta sitt eget liv. Om Elses prosjekt er å skape selve livsangstens symbol, kan selve oppholdet og behandlingen være den sterke inspirasjonen hun trengte? Else malte aldri livsangstens symbol, men kan selve romanene, i form av Elses ønske om å skrive om sine erfaringer, muligens være det ferdige produktet? Selve institusjonen Else oppholder seg på er med på å produsere livsangst hos Else, der tar hun beslutningen om å ta sitt eget liv, men samtidig er det på samme sted hun senere bestemmer seg for å velge livet. Livsangsten knyttes dermed til at for å overleve, måtte Else forkaste sitt eget subjekt, sin *galskap* og sin identitet som kunstner og melankoliker, og kun da, kunne hun bruke sine overlevelsesstrategier for å komme seg vekk fra institusjonen. *Professor Hieronimus* kan dermed leses som en representasjon av livsangstens symbol, hvor institusjonen og dens overlege er den ødeleggende kraften som bryter ned Else, men som også gir henne styrke til å kjempe for sitt eget subjekt, og til å skape et kunstverk.

4.3 Sinnssyk – et spørsmål om subjektiv definisjon?

Elses tilstand er uenkelig forbedret innen hun kommer seg til St. Jørgen, noe som også gjør at Else begynner å fundere på hva det egentlig vil si å være sinnssyk. De andre pasientene på St.

Jørgen blir oppfattet som sinnssyke eller abnorme fra Else sin side, men hun stiller spørsmål vedrørende om de er sinnssyke nok til å bli holdt innesperret. «Hva ville det egentlig si å være sinnssyk? Man kunne jo glatt vekk kalle hinannens særegenheter og mer eller mindre brysomme eiendommeligheter for sinnssykdom. Hvem kunne forhindre det?» (Skram, 2004b, s. 49). Det kan tolkes som at Else mener at Hieronimus er tillagt en definisjonsmakt han ikke burde ha, da han selv er slik en «særling» med egne abnorme interesser. Både Else og Hieronimus har sine abnorme interesser gjennom at Else dyrker kunsten, mens Hieronimus dyrker legevitenskapen, og spørsmålet handler om hvilke felt det egentlig er akseptert å fordype seg i. Igjen blir det et spørsmål som dreier seg om definisjonsmakt angående hva som skal passe innenfor samfunnets rammer og normer for hva som skal erklæres som det normale.

Én hadde aversjon for katter, en annen var ikke å bevege til å foreta seg noe på en mandag, en tredje gikk ikke til seng uten å først sette skoene baklengs foran sovekammerdøren, en fjerde trodde på drømmer og lot seg påvirke av dem, en femte hadde talt med hedenfarne ånder og visste at han etter døden skulle komme i den niende himmel, en sjette hadde hatt en åpenbaring av apostelen Petrus, og av ham fått makt til å helbrede sykdommer ved håndspåleggelse, en syvende ble søvnløs av gremmelse over å ikke kunne få sitt arbeid til, en åttende følte seg så uskikket for jordelivet at han foretrakk godvillig å absentere seg, en niende hadde dårlig mave, og var som følge av det umulig å omgås, en niende [sic] drakk og foretok seg i fullskap de merkeligste og avskyeligste ting, en ellefte hadde motbydelighet for det annet kjønn, en tolvte kunne ikke tåle synet av barn, en trettende fikk stivkrampe når han kom i nærheten av rotter og mus, en fjortende var stormannsgal og bilte seg inn at han visste til punkt og prikke hva som skulle kalles sinnssykdom og hva ikke, og så fremdeles i det uendelige. (Skram, 2004b, s. 49)

Det fremkommer her at Else sliter med å finne en konkret definisjon av hva det egentlig vil si å være sinnssyk, og hun får heller ikke noen forklaring fra legene og sykepleierne hun møter i romanene. Eksemplene fra utdraget viser også til ulike karakteristikk som vi i dag ikke nødvendigvis ville ansett som sinnssykdom hos individene. Uansett vil man finne mennesker med ulike særegenheter, men likevel er det ikke alle former for «særhet» som faller innunder definisjonen av galskap, og spesielt Hieronimus sin særhet blir ikke erklært som sinnssykdom. Særheten alene er ikke nok for å bli stemplet som sinnssyk, det er noe mer sammensatt. Å bli stemplet som sinnssyk ser ut til å oppleves som en dom for Else; som sinnssyk kan ikke Else råde over sitt eget jeg, sitt eget subjekt. Dette kan være forklaringen på at Else finner det vanskelig å innrette seg etter rutine på institusjonen, til og med når hun blir flyttet over til St. Jørgen. Å føye seg etter kravene om disiplin vil for Else være en erkjennelse på at hun er syk. Det kan se ut som at det Else søker etter omsorg under oppholdet, og hun finner det hos sykepleierne på avdelingene. Etter hvert som Else blir bedre, tar hun på seg en omsorgsrolle

overfor de andre pasientene, noe som kan tyde på at Elses forståelse av hvilken pleie som trengs for de syke, er nettopp omsorg i form av frihet til å dele sine tanker og erfaringer om lidelsene hun gjennomgår, og ikke disiplinen som institusjonen krever av henne.

Else skaper aktivt en distanse mellom seg selv og de andre pasientene på St. Jørgen, hun er av en tydelig oppfatning av at de andre pasientene ikke er normale. Dette tydeliggjør hun ved at hun ved flere anledninger tar på seg rollen som en sykepleierske overfor de andre pasientene. Hun observerer pasientene ved å se til de på rommene, og sørger for at de føyer seg etter reglene på institusjonen. Hun klarer å se deres tegn på sykdom, men vil ikke identifisere seg med de andre pasientene. Else er også redd for å bli umenneskeliggjort som resultat av sine opphold på avdelingene, og hun reagerer på at klærne hennes er blitt nummererte når hun kommer på St. Jørgen:

Disse røde tall virket underlig tilintetgjørende på Else. Hun var intet menneske mer, men slett og rett et nummer og det og det som straffanger og soldater. Det sto jo hennes navns forbokstav i alt hennes linn. Hvorfor så disse røde tall, som utslettet henne som person? (Skram, 2004b, s. 54).

Det ser ut til at Else ikke vil identifisere seg som pasient, om hun gjør det, vil det også være en erklæring på at hun er sinnssyk. Å være sinnssyk, i form av å føye og tilpasse seg etter institusjonenes krav, blir likevel Elses overlevelsestrategi for å komme seg vekk fra Professor Hieronimus. Som tidligere henvist begynte Else å føye seg etter kravene om disiplin på Sjette avdeling, men likevel velger hun å ta opp kampen på nytt når hun kommer til St.Jørgen. Else føler et sterkt sinne mot Hieronimus, og sinnet blir som en drivkraft hos Else når hun kommer på den nye institusjonen. Hun opplever likevel at hennes vrede mot Hieronimus blir brukt som argument for at hun er syk (Skram, 2004b, s. 96). Elses vrede blir et resultat av at hun ikke føler at hennes egen stemme blir hørt på institusjonen, hun ønsker å forsvare seg mot professorens antakelser om at hun må være sinnssyk, men som erklært sinnssyk blir det ikke tatt hensyn til hennes virkelighetsoppfatning.

Likevel er det en ny form for drivkraft å finne hos Else i På St. Jørgen, her er hun villig til å ta opp kampen for erklæringen om at hun ikke er sinnssyk. Motivasjonen finner Else i det at hun ønsker å skrive om sine opplevelser rundt innleggelsen og Hieronimus, slik at han en dag må stå til rette for sine handlinger, og slik at hun kan få formidlet hvordan hun opplevde å være pasient under Hieronimus sitt regime. Else blir en aktiv observatør av de andre pasientene under sitt opphold på St.Jørgen, og hun gjør seg opp nye tanker og erindringer rundt hva som

defineres som sykdom og ikke. Dette er med på å styrke Elses rolle som kunstner, på institusjonen får hun muligheten til å iakttå de andre pasientene og de ansattes behandling av dem. Gjennom observasjonene tar Else tilbake makten som ble fratatt henne ved den første innleggelsen; gjennom å føye seg får Else friere tøyler på institusjonen og har mer frihet til å gå rundt og prate med de andre på avdelingen, noe som både gir innsikt og skaper forvirring hos Else. Likevel gir det henne en større mulighet til å danne seg et bilde av hva det er som kreves av institusjonen for at pasientene skal kunne defineres som normale eller ikke.

Bondevik og Stene-Johansen beskriver en «moderne pasient» i *Sykdom som litteratur*. Det handler om en ny pasientrolle, hvor pasienten fremstår som en kunde, bruker eller konsument som bruker sin egen sykdom til å tilegne seg ny kunnskap. Disse moderne pasientene kan oppleve en form for tingliggjøring, hvor de opplever at selvfølelse og kroppsfølelse skiller lag for at sykdommen skal underlegges en objektivitet (Bondevik & Stene-Johansen, 2011, s. 16). Else kan tolkes som en slik moderne pasient, hvis man ser på hvordan Else etter hvert begynner å observere menneskene og omgivelsene under oppholdene, og hvordan det styrker Elses vilje til å komme seg vekk derifra, for å så kunne berette om sine opplevelser til andre. Else blir en form for konsument av opplevelsene og observasjonene hun opplever på institusjonen, og denne konsumpsjonen vendes til hennes egen kunstproduksjon.

5. Kunsten mot vitenskapen

Bondevik og Stene-Johansen skriver i *Sykdom som litteratur* at kliniske, objektivistiske beskrivelser er utilstrekkelige dersom man ønsker å si noe om sykdom som individuell erfaring (Bondevik & Stene-Johansen, 2011, s. 10). Gjennom *Professor Hieronimus* og *På. St. Jørgen* åpner Amalie Skram opp for den subjektive erfaringen av psykisk sykdom, og dermed presenterer hun en videre forståelse for sinnssykdom enn hva den objektivistiske og vitenskapelige definisjonen kan tilby. Innenfor litteraturhistorisk kontekst har verkene stor betydning i det at Amalie Skram var den første som tok opp denne typen problematikk i den nordiske litteraturen, og som ga innsikt i ulike konflikter et menneske kan oppleve i møte med psykiatrien. Romanene er også verdifulle i den forstand at de kan gi en innsikt i subjektive sykdomserfaringer innen legevitenenskapen, som objektive journaler og rapporter ikke nødvendigvis kan tilføye. Medisinens sykdomsforståelse er ofte preget av en objektiv diskurs, med lite rom for pasientens individuelle erfaring av sykdom. Skjønnlitteraturen kan derimot åpne opp for en utvidet forståelse av kropp, helse og psyke. Med disse subjektive sykdomserfaringene får vi også et innblikk inn i Elses verdensforståelse på en måte som ikke er mulig ved objektiv observasjon. Elses irrasjonelle handlinger får en dypere forklaring som ligger forankret i hennes psyke.

Romanene kan også uttrykke en form for angst knyttet til modernismen og samfunnsutviklingen i sin tid, og som kritikk mot de medisinske fremskrittene innenfor psykiatrien. Psykisk sykdom blir gjort til et objektivt anliggende; noe som kan observeres og behandles, forskes på og bli gjort til objektiv vitenskap, uten at det tas noe videre hensyn til den subjektive sykdomserfaringen hos pasienten. Legene fremtrer som autoritære overfor spørsmål om menneskets psyke, og pasienten blir et forskningsobjekt fremfor en formidler av sykdomserfaring. Fremveksten av det moderne samfunnet ga oss de store psykiatriske institusjonene hvis formål var å forme mennesker slik at de kunne fungere i dagliglivet.

Amalie Skram blir ikke vanligvis koblet til modernismen med sine romaner, men sinnssykehusromanene står i en ekstraordinær posisjon innen hennes forfatterskap. Romanene fører oss til et sted mellom naturalismen og modernismen: som lesere får vi en innsikt i et sykdomsforløp gjennom hovedpersonens erfaringer, som kan anses som erindringer som er blitt til gjennom hennes *ubevisste sjel liv*. Knut Hamsun omtalte dette som tanker som oppstår ut av uforklarlige sansetilstander, som skaper kunstneriske inspirasjoner (Hamsun, 2009, s.265). I *Fra det ubevisste sjel liv* etterspurte Hamsun flere individuelle tilfeller i litteraturen

som var mer svarende til sinnslivet hos modne mennesker i nåtiden, samt at han kritiserte billig «ytre psykologi» som aldri dukket ned i den sjelelige ransakelse (Hamsun, 2009, s. 266). Else Kant kan være et eksempel på et slikt individuelt tilfelle, hvor Amalie Skram gir leserne muligheten til å tre inn i romankarakterens indre sinnsliv, inn i den indre psykologien til Else Kant. Slik sett kan det tenkes at Skram og Hamsun kan anses som åndsfrender i deres tanker om hva litteraturen ideelt skulle tilby av innsyn i karakterenes sinnsliv.

5.1 Kampen om en felles diskurs

Interessant nok, ser det ut til at både Amalie Skram og Knud Pontoppidan tar opp en felles problematikk i sine tekster: psykiatrien mangler et felles språk hvor leger, pasienter, pårørende og den øvrige befolkningen kan få muliggjort en forståelse av hva psykisk sykdom virkelig er. Skram etterlyser en konkret beskrivelse av hva det egentlig vil si å være sinnssyk i sine romaner, samtidig som hun også formidler en subjektiv sykdomserfaring og opplevelsen av å være pasient på en psykiatrisk institusjon, med vekt på problemer som kan oppstå mellom pasient og behandler. Pontoppidan ønsker på sin side en felles diskurs om den psykiatriske praksisen og omtalen av sykdommer som oppleves som rettferdig overfor legestanden. Med dette ønsker han å renske psykiatrien for negativ omtale i form av begreper og uttrykk som vekker negative assosiasjoner hos allmennheten, eksempelvis ord som «innesperring» om innleggelse av pasienter. Samtidig handler det også om definisjonsmakt, og Pontoppidan er av den oppfatning at det er de som jobber og er utdannet innen feltet psykiatri som burde ha definisjonsmakten i debatten om psykisk sykdom, og dermed legge føringene for diskursen.

Kampen mellom Skram og Pontoppidan er med på å synliggjøre behovet for en felles forståelse mellom lege og pasient, hvor pasienten også blir gitt en stemme i diskusjonen om psykisk sykdom. Petter Aaslestad har forsket på hvordan pasienter er blitt gitt en stemme og blitt synliggjort gjennom journaler i et studie av pasientjournaler ved Gaustad sykehus mellom 1890 til 1990. *Pasienten som tekst* forteller om hvordan pasienten gjennom rapporter nettopp er blitt lest som tekst, mens legen er skriveren av teksten (Aaslestad, 2009, s.7). *Professor Hieronimus* blir her hentet frem som et eksempel hvor det oppstår ulike oppfatninger mellom lege og pasient angående selve opplevelsen mellom hospitalets intensjoner og den individuelle sykdomsopplevelsen (Aaslestad, 2009, s. 17).

I *Pasienten som tekst* fremkommer det at på 1890-tallet var det en tendens innen psykiatrien at legene distanserte seg fra pasientens sykdom; sykdommen skulle være så usynlig som mulig, og kun bli loggført i journaler om den brøt med de etablerte normene ved institusjonen. Sykdom skulle dermed kun observeres ved hva som var synlig ved pasienten utad (Aaslestad, 2009, s. 54). Den som skriver pasientjournalen, har alltid det siste ordet, og dermed blir kun tekstforfatterens egen forståelse av situasjonen presentert, uten å ta hensyn til hva som er pasientens forståelse av de oppståtte situasjonene. Skriveren er dermed den som har autoritet over teksten, og pasientens stemme får ikke muligheten til å tre frem. Dette gjenspeiler hva som var karakteristisk for samtidens holdning til psykiatriske institusjoner i det nittende århundre, hvor systemet var preget av tro på legens absolutte autoritet (Aaslestad, 2009, s. 62).

Den passive observasjonen fra legens side, tyder på liten interesse for den subjektive sykdomserfaringen til pasienten. På samme måte opplever Else at Hieronimus ikke er interessert i å høre hva Else føler og tenker om sin egen sykdomssituasjon, derimot er han interessert i hvordan hun utagerer på institusjonen. Det blir aldri snakk om hallusinasjonene, angsten og konfliktene som Else opplever. Dette tyder på en holdning fra legens side om å ikke tre inn i den sinnssykes univers, noe som også kommer frem gjennom Aaslestads forskning, hvor det kommer frem fra journalene at det eneste som er av interesse er pasientens oppførsel på institusjonen (Aaslestad, 2009, s. 67). Professor Hieronimus viser ingen interesse i å ta hensyn til Else Kants virkelighetsoppfatning, og avfeier hennes urolighet som tegn på galskap. Skrams kritikk kan rettes mot denne holdningen i psykiatrien, hvor det ikke er rom for at pasienten selv kan bedømme sin egen sinnstilstand. Romanene retter leserens blikk mot et behov for at behandleren skal kunne tre inn i pasientens univers og virkelighetsoppfatning for å kunne gi pasienten en omtale som oppfattes som riktig, både for pasient og behandler, hvor også pasientens stemme får muligheten til å bli synliggjort.

Behovet for et felles språk innen psykiatrien gjør også krav på at vitenskapen må åpne opp for de subjektive sykdomserfaringene. Pontoppidan var en forkjemper for at psykiatrien skulle renses fra subjektive teorier og erfaringer, og erstattes med kliniske objektive beskrivelser. Dette på grunn av at psykiatrien ble tillagt en negativt ladet diskurs som gjorde at sinnssykdom ble skambelagt og opplevdes som en fornærmelse overfor både pasienter og pårørende. Et fokus på kun de objektive aspektene vil også fungere som ekskluderende maktmidler overfor den øvrige befolkningen som ikke er utdannet innen feltet. For å oppnå best mulig forståelse mellom pasient og behandler er det viktig at pasientens stemme er synlig

slik at det også kan tilbys innsikt i selve sykdomserfaringen, og ikke bare hvordan sykdommen utarter seg utad hos pasienten.

5.2 Mellom kunsten og vitenskapen

Den retoriske kampen mellom Amalie Skram og Knud Pontoppidan handler ikke bare om det subjektive mot det objektive, det er også en kamp mellom kunsten og vitenskapen. Med «6te Afdelings Jammersminde» forsøkte Pontoppidan å overbevise publikum at den objektive diskursen innen psykiatrien burde være rådende, og at man burde forholde seg til det konkrete som kan observeres og diagnostiseres, uten å tillegge psykiatrien og dens praksis negative konnotasjoner gjennom estetisk språk. Amalie Skrams retoriske våpen i denne debatten ble nettopp litteraturens estetikk; gjennom sine romaner om oppholdet ved psykiatriske institusjoner fikk hun muligheten til å formidle en sykdomsopplevelse og hvilken behandling en pasient kunne oppleve under datidens psykiatriske praksis. Pontoppidan stilte seg kritisk til bruk av beskrivelser som «blykamre» og «innesperringer» om psykiatrien, og mente at det underbygde allmennhetens fordommer til den faglige disiplinen han representerte.

Når Pontoppidan tyr til den objektive medisinske vitenskapen, og hentyder at den burde være regjerende i definisjonsmakten, stiller han seg selv og psykiatrien i en unik posisjon hvor allmennheten ikke vil ha like stor tilgang til å delta i debatten. Dette er et retorisk våpen fra Pontoppidans side, hvor hans synspunkter kan bli oppfattet som absolutte sannheter. Et slikt maktmiddel er med på å gjøre medisinen hegemonisk som en ledende vitenskap, uten å måtte ta hensyn til humanioras rolle i forståelsen av sinnssykdom. Ved en endelig avgjørelse angående hvorvidt et menneske kan erklæres som sinnssykt eller ikke, ligger storparten av makten hos legevitenenskapen. Likevel beviser Amalie Skram med sine romaner at den subjektive erfaringen er et viktig moment i vår forståelse av sinnssykdom og hvordan den kan prege tanker og handlingsmønstre hos individet. Litteraturen kan på slik vis være med på å bidra til at den opplevde sykdommen hos pasienten som subjekt kommer til orde, og ikke bare gjennom objektive beskrivelser og observasjoner. Bondevik og Stene- Johansen skriver at på mange vis sørger litteraturen for at sykdommenes erfaringsverden blir ivaretatt (Bondevik og Stene-Johansen, 2011, s. 328). I den forstand er *Professor Hieronimus* og *På St.Jørgen* verdifulle bidrag, både innen litteraturhistorien, medisinen og datidens psykiatridebatt i København i form av at de kan tilby større innsikt i hva det vil si å oppleve psykiske lidelser, og fordømmelsen rundt sinnssykdom.

Professor Hieronimus og *På. St. Jørgen* er ikke bare romaner som beretter om et subjekts erfaringer med sykdom og en autoritær overlege. De handler også om en kvinne med en kunstproduserende lidelse, og hvordan lidelsesprosessen er nødvendig for å komme seg ut av kunstnerisk stagnasjon. I den forstand kan romanene leses som metaromaner, i form av at de er resultatet av Elses lovnader om å skrive om sine erfaringer med Hieronimus. Amalie Skram opplevde selv skrivesperre før sin innleggelse på Sjette avdeling, men *Professor Hieronimus* og *På. St. Jørgen* ble utgitt kort tid etter hennes opphold hos Pontoppidan, noe som også tyder på at hennes eget opphold ga henne kunstnerisk inspirasjon. Parallellene mellom Amalie Skram og Else Kant er tydelige, og med romanene viser Skram hvordan man noen ganger er nødt til å tre inn i den erklært sinnssykes univers for å kunne oppnå innsikt i sykdomsopplevelsen.

6. Oppsummering

I denne oppgaven har jeg tatt utgangspunkt i Amalie Skrams asylromaner og Knud Pontoppidans forsvarsskrift for å analysere verkene som debattinnlegg i en retorisk kamp om definisjonsmakt. Mitt formål har vært å forsøke å belyse hva debatten egentlig handlet om, istedenfor å anse datidens psykiatridebatt som en ren kritikk mot Knud Pontoppidan som person og psykiater. Jeg har vist til hvordan debatten handler om et ønske om en felles diskurs innen psykiatrien, hos både leger, pårørende, pasienter og den øvrige befolkningen, da det ble opplevd at diskusjonen i samtiden opplevdes som urettferdig overfor legestanden, mens allmennheten ikke klarte å finne en tydelig definisjon av hva som ble ansett som sinnssykdom. Jeg har forsøkt å belyse at debatten ikke bare handler om et individs kamp mot en overlege i maktposisjon, den handler også om en kamp mellom kunsten og vitenskapen, og viser hvordan kunsten også kan være med på å belyse og gi innsikt i sykdomsforståelsen hos psykiatriske pasienter. Gjennom oppgaven har jeg gjort et forsøk på å tydeliggjøre behovet for at pasientens stemme må komme frem i beskrivelser av sykdomsopplevelser, når objektive beskrivelser av pasienten ikke oppleves som tilstrekkelige.

I tillegg har jeg tatt utgangspunkt i melankolien som lidelse for å prøve å belyse andre sider ved Elses sykdom enn hva hysteriet tidligere har gjort. Årsaken til å gjøre dette, er at jeg hadde et ønske om å prøve å forstå Else Kant fra en annen synsvinkel enn hva tidligere forskning har kommet frem til, samt som et forsøk på å forklare Elses sykdomstilstand og hvordan situasjonen var, også før hennes innleggelse hos professor Hieronimus. Med utgangspunkt i melankolien har jeg prøvd å forklare Elses sammenbrudd, lidelsesprosess og kreativitetens utspring ut fra lidelsesprosessen. Melankolien kan forklare Elses atferd som kunstner, og gir også en forståelse for hva slags type karakter hun representerer i romanen. Else har i stor grad vist seg å være en dynamisk karakter som går gjennom en utviklingsprosess for å komme seg vekk fra depresjonen. Melankolien åpner for en ny tolkning av romanen som gjør at romanen kan leses som det ferdige produktet av *livsangstens symbol* som Else forsøker å male. Else blir Amalie Skrams talerør i en debatt om hvordan man definerer sinnssykdom, og hvordan en sykdomserfaring oppleves i datidens samfunn.

6.1 Konklusjon

Min konklusjon er at både Amalie Skrams og Knud Pontoppidans innlegg var viktige bidrag som tok opp aktuelle spørsmål og problemer i samtidens psykiatridebatt. Debatten handlet i

stor grad om språkproblematikk innen psykiatrien, samt pasientens mulighet til å få sin stemme synliggjort. Debatten mellom Skram og Pontoppidan var også en kamp mellom kunsten og vitenskapen, og den synliggjør kunstens viktighet i spørsmål angående sykdomserfaringer innen en vitenskapelig disiplin. Amalie Skram var å regne som forut sin tid i nordisk litteraturhistorie med sine egenopplevde sykdomserfaringer som ble nedskrevet på papiret i form av romaner, og romanene er aktuelle som forskningsobjekt i vår tid.

Å fokusere på melankoli som sykdom i *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* har latt meg analysere romanene i ett nytt lys, hvor Elses kamp for sin egen identitet blir forklart ut i fra Elses identitet som melankoliker. Ved å fokusere på melankolien, settes den i et motsetningsforhold til hysteriet, som tidligere er blitt tematisert innen forskningen av romanene, og som har blitt tildelt aktualitet som sykdom hos Else. Melankoliens mytologi kan presentere en alternativ forklaring på sykdomsforløpet hos Else slik vi møter det i romanen, fra en kunstner i krise i begynnelsen, og til slutt som en ferdigstilt roman. *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* viser hvordan en forfatter kan skape kunst ut fra den opplevde erfaringen, og min tanke har vært at denne sykdomserfaringen kan gis verdi i form av at vi leser hovedpersonen opp mot en sykdomsmytologi, som også krever at leseren er nødt til å tre inn i den sykes univers.

Litteraturliste

- Aaslestad, P. (2009) *The Patient as Text*. Radcliffe Publishing
- Bondevik, H. (2009). *Hysteri i Norge. Et sykdomsportrett*. Unipub
- Bondevik, H. & Stene-Johansen, K. (2011). *Sykdom som litteratur*. Unipub
- Engelstad, I. (1992). *Sammenbrudd og gjennombrudd*. Oslo: Pax forlag
- Hammer, E. (2004) *Det indre mørke. Et essay om melankoli*. Universitetsforlaget
- Hamsun, K. (2009) Fra det ubevisste sjeleliv. I *Samlede verker, bind 26: Taler på torvet I*. Gyldendal forlag
- Langås, U. (2003) The Struggle of the Body. Hysteria and Rebellion in Amalie Skram's Novel *Professor Hieronimus*. *Scandinavian Studies, vol. 75*. s. 55-88
- Obstenfeld, I. (1978). Knud Pontoppidan. I *6te Afdelings Jammersminde* (s. 49-72) Odense Universitetsforlag
- Pontoppidan, K. (1978) *6te Afdelings Jammersminde*. Odense universitetsforlag
- Skram, A. (2004). *Professor Hieronimus*. Oslo: Pax forlag
- Skram, A. (2004). *På St. Jørgen*. Oslo: Pax Forlag
- Sontag, S. (2010). *Sykdom som metafor*. De norske bokklubbene AS

Refleksjoner om didaktisk relevans

Mitt arbeid med masteravhandlingen har gitt meg innsikt i hvordan de aktuelle romanene kan være nyttige å utforske sammen med elever i en undervisningssammenheng. Min mening er at det kan være vel så relevant for elever å lese Skrams asylromaner som *Hellemyrsfolket* eller ekteskapsromanene, som etter min personlige erfaring blir viet større oppmerksomhet i norskfaget angående Skrams forfatterskap. Psykisk helse som tema i litteraturen er et aktuelt tema som elevene kan reflektere over i både muntlig og skriftlig form. Med romanene om Else Kant konstruerte Amalie Skram en sykdomserfaring som tilbyr leserne en subjektiv innsikt i opplevelsen av psykisk sykdom. En slik utlevering av seg selv var kontroversiell og radikal i Skrams samtid, mens i dag er det ikke et fremmed tema å møte i personlige erindringer eksempelvis i blogger og kronikker i media.

Spesielt bloggen er blitt et nytt medium som lar mennesker dele sine erfaringer med omverdenen, og flere velger å utlevere sin egen sykdom på denne plattformen. Dette gir skriveren en mulighet til å berette om sin erfaringsverden knyttet til sykdom, og bidrar også til at subjektet *konstruerer* sin egen sykdom slik de vil at andre mennesker skal lese den. Spesielt Linnéa Myhre er blitt viet oppmerksomhet i media grunnet sin blogg hvor hun blant annet skriver om spiseforstyrrelser. Hun har senere gitt ut to romaner hvor hun deler sine erindringer om sykdomsopplevelsen i *Evig søndag* og *Kjære*. Her kan det være interessant å trekke noen paralleller mot Skrams romaner, da også Myhre har viet oppmerksomhet til forholdet til sin psykiater, Finn Skårderud, i romanene. Slik ser jeg for meg at vi kan trekke noen paralleller mellom tidligere litteraturhistorie og frem til i dag. Jeg ser for meg at jeg sammen med elevene kan få i gang en diskusjon om hvorvidt subjektive sykdomserfaringer i litteraturen kan bidra til å danne en ny forståelse for opplevelsen av sykdommer, og hvordan dette kan utarte seg i litterære former.

NRK er i dag aktuell med serien «Jeg mot meg» som tematiserer ulike psykiske problemer som en gruppe ungdommer opplever, hvor de selv beretter om de erfaringene de møter i dagliglivet. Ved å sette dagens fokus på psykisk helse og den subjektive sykdomserfaringen opp mot Skrams banebrytende romaner om Else Kant, tror jeg det kan være med på å bidra til givende refleksjoner om temaet, og til diskusjon om det er et tema som er i ferd med å bli mindre tabubelagt, både innen litteraturen og på andre arenaer. Her blir det mulig å diskutere romanenes aktualitet i sin samtid, og vise til at de fortsatt innehar en tematikk som er interessant og aktuell å utforske den dag i dag.